

Człowiek – najlepsza inwestycja

**Materiały szkoleniowe
dla uczestników warsztatów:
zawód – nauczyciel,
zawód – wychowawca.**

Wsparcie kompetencji kluczowych

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

**MATERIAŁY WSPÓŁFINANSOWANE ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ W RAMACH
EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO**

**Materiały opracowane przez
Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.**

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4 A

90-248 Łódź

tel. (42) 633 17 19

fax. (42) 209 36 85

Materiały opracował zespół w składzie:

Katarzyna Czekał

Dominika Świech

Recenzja:

dr hab. Iwona Chrzanowska prof. WSP w Łodzi

dr Dorota Podgórska-Jachnik prof. WSP w Łodzi

Korekta i skład:

Anna Strożek

Projekt okładki:

Bartosz Jachnik

Spis treści

Wstęp.....	5
1. Zasady pracy z grupą	9
2. Praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych	20
2. Praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych.....	22
2.1. Praca z uczniem zdolnym.....	23
2.2. Praca z uczniem stwarzającym problemy wychowawcze.....	26
2.3. Praca z uczniem z dysfunkcjami psychofizycznymi	29
2.3.1. ADHD	29
2.3.2. Dysleksja.....	32
2.3.3 Dziecko z niepełnosprawnością.....	34
2.3.4. Zaburzenia zachowania na tle organicznym	36
3. Problemy wychowawcy w szkole i przedszkolu	37
3.1. Komunikacja.....	38
3.2. Motywacja	42
3.3. Fobia szkolna	46
4. Diagnoza pedagogiczna dziecka/ucznia (cele i sposoby diagnozy)	49
4.1. Narzędzia i metody diagnozy pedagogicznej	50
4.2. Diagnoza psychospołecznego funkcjonowania ucznia.....	54
5. Współpraca nauczyciela z rodzicami i środowiskiem	63
5.1. Współdziałanie nauczycieli i rodziców	64
5.1.1. Formy współdziałania nauczycieli z rodzicami/opiekunami prawnymi dziecka/ucznia.....	66
5.2. Współdziałanie nauczycieli ze środowiskiem	71
6. Dyskryminacja w szkole	75
Podsumowanie.....	81
Bibliografia	83
Źródła internetowe.....	86

Wstęp

Materiały są przeznaczone dla studentów – uczestników warsztatów *Zawód – nauczyciel, zawód – wychowawca. Wsparcie kompetencji kluczowych*. Warsztaty odbywają się w ramach projektu *Praktyka na miarę szyta. Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela*, współfinansowanego przez Europejski Fundusz Społeczny (Priorytet III *Wysoka jakość systemu oświaty*, Działanie 3.3. *Poprawa jakości kształcenia*, Poddziałanie 3.3.2. *Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli – projekty konkursowe*).

W kursie tym weźmie udział 108 studentek i 2 studentów kształcących się na kierunku zintegrowanej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi. Placówka ta kształci nauczycieli do pracy w szkołach, placówkach opiekuńczo-wychowawczych, pomocowych i doradczych. Bogate doświadczenie uczelni, jej zaplecze kadrowe oraz finansowe przyczynią się do sukcesu projektu *Praktyka na miarę szyta*. Partnerem tej inicjatywy jest Gmina Miasto Łódź.

Cel projektu stanowi stworzenie takiego programu praktyk pedagogicznych, który wyposaży studentów w **umiejętności niezbędne do pełnienia funkcji nauczyciela oraz wychowawcy klasy**.

W ramach niniejszych warsztatów studenci przygotowują się do odbycia właściwych praktyk pedagogicznych w szkołach na różnych szczeblach nauczania, ale przede wszystkim w nauczaniu przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Studenci zdobędą wiedzę z zakresu dynamiki pracy z grupą, aby w przyszłości mogli jak najskuteczniej współpracować z grupą w przedszkolu i szkole. Uczestnicy opanują też wiedzę i umiejętności dotyczące diagnozy psychospołecznego funkcjonowania ucznia. Poznają zasady pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Zdobędą cenne informacje na temat skutecznego motywowania uczniów do aktywności szkolnej i pozaszkolnej. Co ważne, przyszli nauczyciele będą mieli także szansę zorientowania się w możliwościach współdziałania z rodzicami uczniów i ich środowiskiem

w celu zapewnienia uczniom prawidłowej opieki wychowawczej. Studenci poznają również sposoby walki z dyskryminacją w szkole.

Dzięki niniejszym materiałom studenci zwiększą swoje kompetencje i praktyczne umiejętności, mające im pomóc w odbyciu praktyk i w przyszłej pracy w zawodzie nauczyciela. Uczestnicy będą świadomi, jak uzyskać wiedzę na temat ucznia, jak kontaktować się z jego rodziną, z jakimi instytucjami warto współpracować, jak uczyć otwartości i tolerancji, jak diagnozować problemy uczniów i jak sobie z nimi radzić. Studenci będą wiedzieli, jak pracować nad sobą, aby być dobrymi nauczycielami, a także świetnymi wychowawcami, aby praca wychowawcza nie schodziła na drugi plan. Przeprowadzone warsztaty zwiększą predyspozycje do pracy oraz wyrobią w studentach przekonanie, że poradzą sobie oni z wieloma wyzwaniem związanymi z nauczaniem innych. Załączona do niniejszych materiałów bibliografia pozwoli uczestnikom dalej doskonalić się w wyżej wymienionych dziedzinach i zgłębiać dodatkowe zagadnienia, które wydadzą się im szczególnie interesujące.

Warsztaty składają się z dwóch bloków ćwiczeń. Każde spotkanie zaplanowano na osiem godzin. W trakcie spotkań studenci zyskają wiedzę, wykonując ćwiczenia pod okiem doświadczonego trenera, konsultując z trenerem wszystkie swoje wątpliwości i problemy. Każde ćwiczenie kończy się podsumowaniem, studenci dzielą się refleksjami na temat tego, co wynieśli z konkretnych ćwiczeń, czy uznają je za pomocne i potrzebne, jak czuli się w trakcie ich wykonywania. Warsztaty będą się odbywać w grupach dziesięcioosobowych. Jest to wielkość optymalna, ze względu na warunki konieczne do wyćwiczenia zdobytych umiejętności i sprawdzenie wiedzy w praktyce – na potrzeby warsztatu i praktyk pedagogicznych, do których przygotowują się studenci.

1. Zasady pracy z grupą

Pierwszym wyzwaniem, jakie stanie przed studentem w czasie praktyk, a potem przed młodym nauczycielem rozpoczynającym pracę z nową klasą, będzie odpowiednie zorganizowanie pracy grupy uczniów, a następnie przekształcenie tej grupy w zgrany i efektywnie pracujący zespół klasowy. Aby tego dokonać, nauczyciel powinien zrozumieć dynamikę grupy, poznać procesy, jakie zachodzą w każdej zbiorowości.

Zastanówmy się na początek nad różnicą pomiędzy grupą a zespołem¹, odnosząc te cechy bezpośrednio do realiów szkolnych.

Grupą możemy określić każdą zbiorowość uczniów przyporządkowanych odgórną decyzją do danej klasy. Tym samym spełniony jest warunek niezbędny dla zaistnienia grupy, czyli zapewnienie jej poczucia i statusu odrębności od innych zbiorowości funkcjonujących w szkole oraz umożliwienie bezpośredniej komunikacji jej członkom. Wszystkich członków takiej grupy będą łączyć wspólne **cele** polegające na zdobywaniu wiedzy i umiejętności. Cechą grupy będą w tym przypadku także zaakceptowane przez członków grupy **normy**, którymi się ona kieruje. W przypadku klasowej grupy uczniowskiej nie chodzi tu o ogólnoszkolne regulaminy odnoszące się do wszystkich członków społeczności szkolnej, ale o unikalne kontrakty, które zawiera nauczyciel z każdą ze swoich klas oddzielnie. Wyróżnikiem grupy będzie też istnienie pewnej **struktury** oraz przyjmowanie różnych ról grupowych przez uczniów.

Czym zatem będzie się różnić grupa klasowa od zespołu uczniowskiego, którego zbudowanie powinno być celem dobrego nauczyciela i wychowawcy? Zespół uczniowski będzie charakteryzować specyficzny układ relacji panujący w takiej zbiorowości i określona forma organizacji wspólnej pracy. Nauczyciel dobrze znający swoich uczniów oraz uczniowie dobrze znający siebie nawzajem będą realizować w zespole działania w sposób nieprzypadkowy, adekwatny do swoich umiejętności i predyspozycji. Oprócz narzuconej niejako

---

¹ Por. Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1987.

przez statut szkoły wspólnoty celów, działaniom zespołu będzie towarzyszyć poczucie współodpowiedzialności za efekty pracy, odnoszone sukcesy, ale i popełniane błędy². Formalne przyporządkowanie do grupy uzupełnią wspólnie zdobywane doświadczenia, a nawet relacje nieformalne pomiędzy członkami.

Chcąc efektywnie organizować pracę grup i zespołów uczniowskich, nauczyciel powinien zgromadzić podstawowe informacje na temat ról grupowych, faz rozwojowych i procesów zachodzących w grupie oraz stylów kierowania zespołami uczniów.

Znajomość ról grupowych pozwoli nauczycielom zaobserwować, jakie role przyjmują uczniowie w klasie. Pozwoli to także dopasować (w miarę możliwości) zadania dla uczniów do ról, jakie przyjmują oraz do specyfiki ich pracy w klasie.

Belbin wymienił następujące role grupowe³:

- ⊕ **lider grupy (naturalny lider)** – koordynuje pracę, wie, jak kierować grupą, jest osobą pewną siebie (a jednocześnie opanowaną), stanowi wzór dla grupy, zawsze ma przed oczami cel jej działania, pragnie wykorzystać możliwości i umiejętności członków grupy, reprezentuje grupę;
- ⊕ **myśliciel (siewca)** – generuje rozwiązania, myśli niebanalnie, kieruje się fantazją, nie przywiązuje wagi do szczegółów, lecz do wiedzy, ważny jest dla niego potencjał intelektualny;
- ⊕ **człowiek akcji** – lubi zmiany, działa, przejmuje inicjatywę, koncentruje się na wyzwaniach, walczy z oporem i zastojem w grupie;
- ⊕ **sędzia** – nastawiony na fakty, poddaje je analizie, ocenie, nie kieruje się emocjami, postępuje ostrożnie, nie potrafi jednak kierować grupą;

---

² Pawlak M., *Zarządzanie projektami*, Warszawa 2007.

³ Por. Belbin R.M., *Twoja rola w zespole*, Gdańsk 2003.

- ⊕ **perfekcjonista** – zwraca uwagę na szczegóły, jest bardzo dokładny i drobiazgowy, chce jak najlepiej wypełnić swój obowiązek, lubi porządek, często pracuje w napięciu;
- ⊕ **człowiek kontaktów** – szuka kontaktów z innymi oraz źródeł rozwiązania problemu, jest bardzo komunikatywny, najbardziej angażuje się na początku pracy w grupie;
- ⊕ **człowiek grupy** – empatyczny, dba o atmosferę w grupie, wrażliwy na zachowanie innych, nie potrafi jednak kierować grupą;
- ⊕ **praktyczny organizator** – chce zrealizować cele, jest dobrym organizatorem, generuje zmiany, może być jednak sceptyczny w odniesieniu do różnych pomysłów.

To nie jedyna możliwa klasyfikacja i nie wszystkie możliwe role, gdyż w praktyce ze względu na specyfikę zespołu i jej członków, a także ze względu na warunki i rodzaj realizowanych zadań może pojawić się potrzeba wykreowania innych, czasem bardzo specyficznych ról grupowych.

Nauczyciel, bez względu na indywidualne skłonności do podejmowania w grupie określonej roli, w klasie z racji sprawowanej funkcji musi być liderem. Indywidualną sprawą będzie natomiast styl, w jakim będzie sprawować to kierownictwo. Wyróżnia się trzy najważniejsze style kierowania grupą⁴:

- ⊕ **styl demokratyczny** – nazywany nagradzającym, gdyż lider częściej korzysta z możliwości przyznawania nagród członkom grupy niż z możliwości ukarania ich; lider w takim modelu pracuje nad rozwiązaniem wspólnie z grupą; pozwala jej na współudział w ważnych dla niej decyzjach; jest autorytetem, nie tylko ze względu na funkcję, ale także na predyspozycje osobowe; pracuje nad znalezieniem alternatywnego rozwiązania danego problemu; grupa jest związana z liderem i bardziej spójna; relacje w grupie są

---

⁴Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Warszawa 2005.

poprawne, przyjazne, członkowie mają wysoką (wewnętrzną) motywację do działania;

- ⊕ **styl liberalny** – w takim modelu lider nie uczestniczy w pracy grupy – nie kieruje pracą, pozostawia jej członkom wolną rękę; członkowie grupy nie są oceniani, chyba że sobie tego życzą; grupa może wyłonić spośród siebie osobę, która będzie faktycznie kierowała pracą; wadą i zagrożeniem takiego stylu jest to, że lider nie kontroluje grupy, nie zna trudności związanych z rozwiązaniem zadania ani stopni dochodzenia do rozwiązania; grupa nie jest związana z liderem, przez co może nie mieć odpowiedniej motywacji i może to negatywnie wpłynąć na jakość wykonywanej pracy;
- ⊕ **styl autokratyczny** – w tym modelu członkowie grupy są częściej karani niż nagradzani; lider rozporządza pracą innych, rozdziela zadania, generuje polecenia, nie uczestniczy czynnie w pracy grupy, chociaż podejmuje ważne decyzje, które nie podlegają dyskusji; lider nie jest zainteresowany sposobami osiągnięcia przez grupę wyznaczonych przez niego celów; zagrożeniem tego modelu jest to, że na taki styl kierownictwa członkowie grupy mogą reagować zachowaniem apatycznym lub agresywnym; grupa ma jedynie motywację zewnętrzną, może to sprzyjać nastawieniu na ilość, nie jakość pracy.

Znajomość stylów kierowania grupą pozwoli nauczycielom tak zarządzać pracą w klasie, aby zwiększać motywację uczniów do nauki, ale także aby dbać o prawidłowe relacje w klasie i relacje nauczyciel–uczniowie. Najlepszy styl zarządzania to bez wątpienia **styl demokratyczny**⁵, choć charakter grupy (np. wiek jej członków), czynniki sytuacyjne lub rodzaj zadania mogą wyeksponować również zalety innych sposobów kierowania grupą. Jednak kierowanie za pomocą stylu demokratycznego powoduje, że członkowie grupy

---

⁵ Por. Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Warszawa 2005.

częściej zawiązują dobre relacje, a ich motywacja do działania ma charakter nie tylko zewnętrzny, ale wewnętrzny. Członkowie grupy czują się odpowiedzialni za rozwiązanie, za podjęte decyzje, są bardziej samodzielni w myśleniu i działaniu. Mniej korzystny dla grupy jest styl liberalny, bo relacje między osobami są bardziej luźne i nie zawsze skłonne są one do efektywnej współpracy. Dobre współdziałanie wymaga tu dużej samodzielności i zaangażowania. Natomiast najmniej wspierający jest styl autokratyczny, gdzie grupa nie stanowi na ogół zespołu. Zadania wykonywane w tym trybie realizowane są najczęściej na zasadzie samodzielnej pracy i pod przymusem, a jedyne kryterium wartości uzyskanego efektu stanowi ocena autorytarnego i kontrolującego lidera.

Organizację pracy grupy i skuteczne budowanie zespołu uczniowskiego ułatwi nauczycielowi znajomość faz rozwojowych grupy⁶:

1. **Faza orientacji i zależności** (formowania się grupy) – członkowie grupy zapoznają się ze sobą, formułują normy i cele, poszukują nie różnic, a podobieństw oraz akceptacji ze strony innych członków grupy, a także poczucia bezpieczeństwa ze strony osoby kierującej grupą. Zadaniem nauczyciela jest zadbać o integrację grupy, o wypracowanie norm określających wspólną pracę.
2. **Faza konfliktu i buntu** (inaczej faza różnicowania czy też faza konfrontacji) – w tej fazie może dojść do oporu członków grupy, do rywalizacji między nimi. Mogą oni wyrażać niezadowolenie, próbować samemu sterować pracą grupy albo zrezygnować z udziału w niej. Zadaniem nauczyciela jest jasno określać cele, pomóc w rozwiązaniu, zaproponować alternatywy, pracować nad motywacją grupy i komunikacją interpersonalną w jej obrębie, pozwalać jej członkom na udział w podejmowaniu decyzji.

---

⁶ Por. Schneider-Corey M., Corey G., *Groups: process and practice*, Books/Cole, 1987.

W tej fazie zdarzają się poważniejsze konflikty w grupie. Czy **konflikt w grupie jest koniecznością**? Tak, nie da się uniknąć konfliktów, wcale zresztą nie chodzi o to, aby je wyeliminować. Konflikty powodują co prawda zwiększenie napięcia między członkami grupy, skutkują wrogością, negatywnym nastawieniem członków grupy do siebie, oddalają niekiedy od rozwiązania problemu, ale generują również **pozytywne zmiany**. Warto pamiętać o tym, że⁷:

- ⊕ konflikt pokazuje relacje między członkami grupy,
- ⊕ konflikt można wykorzystać do rozwiązania problemów grupy,
- ⊕ konflikt wprowadza zmiany, stanowi siłę napędową do działania,
- ⊕ konflikt bywa twórczy, oznacza wzrost energii w grupie, często także większą motywację do działania,
- ⊕ konflikt oznacza konieczność obrony argumentów wysuwanych przez różne osoby.

3. **Faza konsensusu, współpracy i kompromisu** – w tej fazie członkowie grupy zaczynają coraz bardziej siebie szanować i akceptować. Fakt przynależności do grupy jest przyjemnością i czymś atrakcyjnym. Rozpoczyna się etap otwartej współpracy, opartej na prawidłowej komunikacji i szanowaniu pomysłów i poglądów innych.

4. **Faza integracji** – wtedy następuje konsolidacja osobistych potrzeb członków i stawianych przed nimi wymagań, związanych z zadaniem grupowym. Członkowie grupy, posiadający już swoje role, wspólnie wypracowują rozwiązanie zadania. Na tym etapie każdy pojawiający się kryzys zwiastuje dalszy rozwój grupy.

---

⁷ Por. Białyszewski H., *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, PWN, Warszawa 1983.

Praca z grupą jaką jest klasa szkolna wymaga znajomości dynamiki procesów grupowych. Przebieg procesów grupowych jest podobny w każdej grupie – może ona wywierać korzystny lub niekorzystny wpływ na swoich członków. Może pobudzać ich do rozwoju lub działać hamująco.

Facylitacja społeczna – jest to zjawisko polegające na pozytywnym, ułatwiającym, mobilizującym wpływie obecności innych na aktywność oraz efektywność działań jednostek. Członek grupy osiąga więcej niż wtedy, gdyby pracował indywidualnie. Dzieci chętniej będą uczyć się i pracować, jeśli będą im w tym towarzyszyć rówieśnicy lub kiedy ich wysiłki będą obserwować rodzice, inni nauczyciele, zaproszeni goście. Należy jednak podkreślić, że zjawisko to ułatwia wykonanie zadań dobrze znanych i opanowanych. Nauczyciel może nie osiągnąć tego efektu, jeśli obarczy uczniów wykonaniem trudnego lub zupełnie nowego zadania w obecności innych osób – w takiej sytuacji może stać się to czynnikiem demobilizującym.

Próżniactwo społeczne – to stan uspokojenia wywołany sądem, że przebywanie w grupie utrudnia ocenę indywidualnego działania. Efektywność pracy członka grupy jest niższa niż wtedy, gdyby pracował sam. Stan ten negatywnie wpływa na wykonanie zadań prostych, lecz ułatwia wykonanie zadań trudnych. Innymi słowy, gdy przy wykonywaniu określonego zadania członek grupy poddany jest ocenie obserwujących go innych członków, pojawia się zjawisko facylitacji społecznej. Natomiast w momencie wykonywania określonego zadania, którego nie mogą bezpośrednio ocenić obserwujący ludzie, ma miejsce pewne rozluźnienie, oczekiwanie, że inni zrobią coś za nas, niepodejmowanie działań lub wykonywanie ich na najniższym możliwym poziomie – czyli próżniactwo społeczne.

Deindywiduacja – jest utratą zwyczajnej kontroli nad własnym zachowaniem, co generuje impulsywność i patologiczność czynów. Ma miejsce wtedy, gdy grupa jest liczna, ludzie w niej czują się bardziej anonimowo,

minimalizuje się odpowiedzialność za własne czyny oraz przestają mieć znaczenie normy moralne, społeczne.

Polaryzacja grupowa – polega na skrajnej zmianie decyzji, poglądów przez członków grupy, w celu uzyskania aprobaty grupy lub z powodu nagłego przekonania o właściwości decyzji plasującej się wcześniej na przeciwnym biegunie.

Myślenie grupowe – to myślenie nakierowane na dążenie do zachowania spójności grupy i jej solidarności, przy jednoczesnym nieuwzględnianiu realnych faktów. Warunki sprzyjające myśleniu grupowemu to: pewna izolacja grupy, chroniąca ją przed innymi poglądami; spójność grupy wynikająca z faktu, że członkowie grupy chcą do niej przynależeć i się z nią utożsamiają; apodyktyczny lider narzucający swój sposób myślenia całej grupie, kontrolujący ją; obawa o istnienie zagrożenia dla grupy; nieumiejętność podejmowania decyzji. Jak to się dzieje, że grupa ulega negatywnym wpływom⁸?

- ⊕ grupa ulega zjawisku zwanemu „iluzją jednomyślności” – członkowie grupy sądzą, że nie mogą się mylić;
- ⊕ grupa koncentruje się tylko na pewnych punktach widzenia, omijając niewygodne dla niej sposoby widzenia rzeczywistości, zatem nie wszystkie opcje zostają rozważone;
- ⊕ członkowie grupy, którzy mają odmienne zdanie od reszty, zostają zmuszeni do rezygnacji z przedstawiania swoich poglądów;
- ⊕ grupa nie zasięga opinii ekspertów czy członków innych grup;
- ⊕ grupa pomija wszelkie informacje mogące zachwiać tokiem myślenia przyjętym przez grupę;
- ⊕ grupa nie analizuje rozwiązań odrzuconych na samym początku.

---

⁸ Janis I., *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Houghton Mifflin, Boston 1972.

Konformizm – jest to postawa społeczna charakteryzująca się przyjęciem i podporządkowaniem się określonym wartościom i celom grupy, niepoddania ich krytycznej ocenie. Konformista ulega wartościom panującym w grupie, akceptuje je bez zastrzeżeń i refleksji, przyjmuje czyjeś opinie, sądy za swoje własne, nie zastanawiając się, co one reprezentują. Osoba konformistyczna boi się przedstawić swoje poglądy czy propozycje, dlatego bezpiecznie zasłania się stanowiskiem grupy. Uczniowie zachowują się konformistycznie przeważnie z dwóch powodów. Po pierwsze, gdy nie posiadają wystarczającej ilości informacji dotyczących zachowania w danym momencie, a chcą wypaść jak najlepiej. Naśladują po prostu resztę grupy i przyjmują jej wzorce; bardzo wyraźne jest to przede wszystkim w nowo powstałych grupach, gdzie na początku istnieje duży strach o akceptację. Po drugie, zachowania typu konformistycznego wymusza społeczeństwo, a przede wszystkim role, jakie odgrywamy. Uczeń modyfikuje swoje postępowanie, by spełnić oczekiwania społeczne, jakie przypisywane są roli ucznia.

W ramach podsumowania przyjrzyjmy się raz jeszcze, jak nauczyciel powinien usprawniać pracę w klasie – grupie? **Co może zrobić nauczyciel?** Powinien on⁹:

- ⊕ jasno formułować instrukcje dla klasy,
- ⊕ obserwować działanie klasy,
- ⊕ pozwalać na wyrażanie różnych punktów widzenia,
- ⊕ nagradzać aktywność uczniów, prowokować do aktywności,
- ⊕ udzielać uczniom informacji zwrotnych (i prosić o nie uczniów),
- ⊕ uczyć asertywności i aktywnego słuchania,
- ⊕ pracować nad poprawną komunikacją w klasie,
- ⊕ dbać o przeciwdziałanie dyskryminacji w szkole,
- ⊕ zwiększać motywację uczniów,

---

⁹ Słowik A., *Jak usprawnić pracę w grupach*, http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=5342D3020201R8055BX67PM0&cat_id=254 [data dostępu: 20.10.2010].

- ⊕ rozwiązywać konflikty i wyciągać z nich wnioski, ale nie tłumić ich przejawów,
- ⊕ być otwartym na sugestie ze strony klasy.

Nauczyciel powinien być również świadom kształtowania się, utrwalania i przekształcania struktury społecznej klasy. Oprócz kreowania się różnych ról społecznych, opisanych wcześniej, w klasie tworzy się pewna hierarchia, oparta na sympatii i antypatii, zwana strukturą socjometryczną. Wysoką i najbardziej sprzyjającą rozwojowi osobistemu pozycję w tej strukturze zajmują uczniowie lubiani przez klasę, **akceptowani** przez innych (tzw. gwiazdy socjometryczne). W każdej klasie większość uczniów posiada status **przeciętny** – są lubiani przez niektórych, a mniej lubiani przez innych. To zupełnie normalne. Zdarza się, że niektóre osoby ściągają na siebie skrajne uczucia innych: spora część klasy darzy ich wielką sympatią, ale jest także wielu uczniów, którzy równie mocno ich nie lubią. Mówimy wówczas o **polaryzacji** postaw klasy wobec takich uczniów. Nauczyciel powinien największą uwagę zwrócić na uczniów, którzy zajmują dwie najbardziej niekorzystne pozycje w strukturze socjometrycznej. To uczniowie **odrzućani** – wobec nich skierowana jest jawna niechęć większości kolegów, oraz **izolowani** – klasowe „szare myszki”, nie mają w klasie ani wrogów, ani osób, które je lubią; ich kontakty społeczne w klasie są bardzo ograniczone i można zaryzykować stwierdzenie, że klasa pewnie nie zauważyłaby ich nieobecności. Zagadnienia te będą omawiane jeszcze w części materiałów dotyczącej diagnozy pedagogicznej. Niekorzystną strukturę socjometryczną klasy można korygować przez właściwą pracę wychowawczą, tworzenie warunków do wielu wspólnych pozytywnych doświadczeń i włączania do nich wszystkich członków grupy, pomoc w rozwiązywaniu sytuacji konfliktowych. Niektórym uczniom potrzebne jest indywidualne wsparcie.

2. Praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych

---

2. Praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Na wstępie warto wyjaśnić, co oznacza pojęcie „uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych”. Terminem tym określa się uczniów, których potrzeby edukacyjne znacznie odbiegają od wymagań powszechnie obowiązującego systemu edukacyjnego. Są oni w stanie kontynuować naukę, ale potrzebują pomocy pedagogicznej w formie specjalnego programu nauczania lub wychowania oraz specjalnych metod dostosowanych do ich indywidualnych potrzeb¹⁰. Specjalne potrzeby edukacyjne (SPE) to potrzeby, które wynikają zarówno z unikalnych talentów dziecka, jak i trudności, które napotyka w trakcie swojego rozwoju. Oznacza to, że termin ten określa szeroki zakres zjawisk. Specjalne potrzeby związane są z dysfunkcjami psychofizycznymi (np. zespół nadpobudliwości psychoruchowej – ADHD, dysleksja, upośledzenie, niepełnosprawność, zaburzenia emocjonalne, zaburzenia neurologiczne) lub trudnościami w dostosowaniu społecznym (niesubordynowanie). Specjalne potrzeby to także wyjątkowe zdolności, dzięki którym wychowanek ma szansę wiele osiągnąć. Diagnoza specjalnych potrzeb ma na celu określenie zakresu niezbędnej pomocy i udzielenie wsparcia.

Następne podrozdziały przedstawiają kolejne grupy uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

---

¹⁰ Definicję opracowano na podstawie Bogdanowicz M., *Uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, „Psychologia Wychowawcza” Nr 3 (1995), s. 216–217.

2.1. Praca z uczniem zdolnym

Szacuje się, że uczniowie o wysokiej i bardzo wysokiej inteligencji stanowią od 3% do 5% populacji. Oprócz zdolności ogólnych, uczniowie mogą przejawiać zdolności kierunkowe, specjalne (uzdolnienia), których pomiarowi służą specjalistyczne testy uzdolnień. Praca z dzieckiem wyjątkowym pod względem poziomu inteligencji i uzdolnień może stanowić dla nauczyciela źródło prawdziwej satysfakcji, ale też wymaga od niego zastosowania specyficznych metod pracy oraz daleko idącej indywidualizacji nauczania i wychowania.

Już samo rozpoznanie w licznej grupie klasowej ucznia obdarzonego wyjątkowymi predyspozycjami może być zadaniem niełatwym. W polskich szkołach nie wykonuje się bowiem standardowo badań precyzujących poziom inteligencji i uzdolnień dzieci. Nauczyciel może samodzielnie dokonać wstępnej diagnozy wybitnych zdolności dziecka, obserwując jego zachowania i sposób reakcji w różnych sytuacjach szkolnych. Poniżej zaprezentujemy kilka cech typowych dla zachowania uczniów o wysokich ogólnych zdolnościach naukowych. Taki uczeń¹¹:

- ⊕ chętnie podejmuje samodzielnie w domu temat rozpoczęty na lekcji (np. zbiera więcej faktów na dany temat), a wyszukаныmi informacjami zasypuje nauczyciela lub rodziców;
- ⊕ często przekracza limit stron, w których trzeba się zmieścić w danym zadaniu pisemnym;
- ⊕ posługuje się bardzo rozbudowanym, w stosunku do swoich rówieśników, słownictwem, używając konkretnych sformułowań ze zrozumieniem i w odpowiednim kontekście;
- ⊕ wyciąga logiczne wnioski z podanych przykładów;

---

¹¹ Za: Lewis G., *Jak wychowywać utalentowane dziecko*, Poznań 1998, s. 168–169.

- ⊕ potrafi teoretyzować na temat obserwowanych wydarzeń oraz znajdować rozwiązania dla różnych problemów („może skończyłoby się to inaczej, gdyby...”).
- ⊕ w rozwiązywaniu problemów ucieka się do metod z pozoru śmiesznych, dziwacznych i niezwykłych, chętnie podejmuje rozwiązania ryzykowne;
- ⊕ niechętnie akceptuje powierzchowne wyjaśnienia nauczyciela na temat określonych zjawisk, które zadowalają inne dzieci;
- ⊕ rozumie pojęcia abstrakcyjne i potrafi je stosować (miłość, tolerancja, lojalność, nienawiść);
- ⊕ potrafi logicznie przewidywać na podstawie faktów, a informacje jakie zdobywa odnosi na zasadzie analogii do zjawisk sobie nieznanym;
- ⊕ wykazuje wytrwałość i konsekwencję w zadaniu, które go naprawdę zainteresuje.

Nauczyciel, który w swojej klasie odkryje dziecko jego zdaniem obdarzone wyjątkowymi uzdolnieniami ogólnymi lub kierunkowymi, powinien poinformować o tym rodziców dziecka, a następnie skierować ich do wyspecjalizowanych w tym kierunku instytucji, np. poradni psychologiczno-pedagogicznej, gdzie przy pomocy specjalistycznych testów będzie można dokonać diagnozy uzdolnień dziecka i zaplanować odpowiednie działania w celu ich optymalnego rozwoju.

W codziennej pracy w szkole z uczniem o wybitnych zdolnościach zadaniem nauczyciela jest zindywidualizować proces nauczania w przypadku tego dziecka, tak aby nie nudziło się ono, wykonując ćwiczenia zbyt proste lub nieadekwatne do jego uzdolnień. Nauczyciel powinien zadbać także o dobór materiału i form pracy zdolnego dziecka najbardziej adekwatnych do jego

predyspozycji i zainteresowań. Poniżej przedstawimy kilka rad dotyczących metod pracy z takim dzieckiem¹²:

Indywidualna praca nauczyciela z uczniem w czasie zajęć – w czasie lekcji, np. kiedy uczniowie rozwiązują ćwiczenie, można poświęcić kilka minut na indywidualną analizę danego zagadnienia z uczniem, rozszerzając temat, formułując nowy problem, proponując mu inne zadanie, na jego poziomie wiedzy.

Zróżnicowanie wymagań wobec ucznia zdolnego – polecając klasie wykonanie ćwiczenia, podziel wymagania na obligatoryjne i dodatkowe, trudniejsze, przeznaczone dla chętnych (zadbaj o system motywujący do rozwiązywania zadań dodatkowych):

- ⊕ dla uczniów podejmujących się zadań wykraczających ponad program przygotuj dodatkowe materiały, wskazówki;
- ⊕ wymagaj więcej od lepszych – nie zadowolaj się odpowiedzią poprawną, kształć nawyk wypowiedzi precyzyjnej, merytorycznej, trafnie analizującej problem lub syntezującej wnioski;

Pobudzanie inicjatywy – uczeń wybitny nie odnajdzie się w pracy zespołowej z rówieśnikami na niższym poziomie intelektualnym, musisz go zatem zmotywować do pracy samodzielnej:

- ⊕ zaproponuj mu samodzielne przygotowanie części lekcji (udzielając pomocy w zakresie poszukiwania materiałów i literatury);
- ⊕ zachęć do prezentowania jego szczególnych uzdolnień na forum klasy, szkoły lub kółka zainteresowań w postaci referatów, prezentacji, występów indywidualnych;
- ⊕ pozostaw uczniowi swobodę w wyborze metod nauczania i decyzji co do sposobu rozwiązywania problemów, które przed nim stawiasz – ucz go samodzielności i odpowiedzialności za własne działania;

---

¹² Rzeźnicka B.E., Janicka K., *Specyfika pracy z uczniem zdolnym*, <http://www.oeiizk.edu.pl/wychowawca/rzeznicka/uczzd.htm> [data dostępu: 17.08.2010].

Indywidualny tok nauczania – poza oczywistą korzyścią dostosowania poziomu kształcenia do indywidualnego poziomu ucznia uzdolnionego, objęcie go takim systemem nauki umożliwi mu wcześniejsze ukończenie szkoły.

Klasy specjalne dla uczniów uzdolnionych, realizujące autorskie programy nauczania, eksperymenty dydaktyczne, innowacje.

Działania pozalekcyjne – zadaniem nauczyciela jest umożliwienie wybitnemu uczniowi realizacji posiadanych talentów i ambicji na terenie pozaszkolnym, promocja jego uzdolnień, stworzenie warunków do przebywania z innymi dziećmi zdolnymi, wymiany doświadczeń, budowa otwartości na nowe wyzwania, np. poprzez: udział w konkursach, olimpiadach, zawodach, turniejach, meczach, uczestnictwo w obozach naukowych, warsztatach organizowanych dla dzieci o konkretnych zainteresowaniach.

2.2. Praca z uczniem stwarzającym problemy wychowawcze

W każdej grupie uczniowskiej, z jaką będzie pracować młody nauczyciel, może pojawić się problem tzw. ucznia trudnego – niesubordynowanego, z zaburzeniami zachowania, wykazującego trudności w adaptacji do wymagań szkoły – niechęć do nauki, niedostosowanie społeczne. Zachowania, jakie najczęściej alarmują nauczycieli i opiekunów takich uczniów, to:

- ⊕ problem z dostosowaniem się ucznia do obowiązujących w szkole reguł i regulaminów; spóźnianie się lub wagary;
- ⊕ trudności w nauce – niemożność (lub niechęć) zapamiętania materiału, co przekłada się na słabe oceny, niskie tempo pracy na lekcji, powolność w przeprowadzaniu procesów myślowych, kłopoty z koncentracją;

- ⊕ konfliktowość i agresja w stosunku do kolegów lub przeciwnie – alienacja i problemy z nawiązywaniem kontaktów towarzyskich;
- ⊕ impulsywność – silne, emocjonalne reagowanie na każdą sytuację, objawiające się na różne sposoby – od agresji i złości po lęki i ataki paniki; brak samokontroli, intensywne przejawianie wszystkich pojawiających się emocji;
- ⊕ niska kultura osobista, posługiwanie się wulgaryzmami, przejawianie zachowań sprzecznych z przyjętymi powszechnie normami;
- ⊕ apatia – brak zainteresowania jakimkolwiek zagadnieniem realizowanym w czasie lekcji, niechęć do podejmowania wszelkiego wysiłku, ograniczona możliwość nawiązania kontaktu.

Problemy te mogą wynikać z szeregu uwarunkowań, z których często nie zdają sobie sprawy szczególnie młodzi nauczyciele. Od ich odpowiedniej diagnozy zależy sposób postępowania wobec danego ucznia. Tylko zgromadzenie odpowiedniej ilości informacji na temat sytuacji osobistej – w tym rodzinnej – ucznia, ewentualnych dysfunkcji czy wreszcie jego indywidualnych uwarunkowań intelektualnych, które mogą wpływać na nieskuteczność metod nauczania i wychowania, jakim podlega w szkole, pozwoli nauczycielowi odpowiednio zaplanować działania interwencyjne i kompensacyjne. Szczegółowe cele i metody prowadzenia diagnozy psychospołecznego funkcjonowania ucznia będą przedmiotem oddzielnego rozdziału niniejszych materiałów szkoleniowych. W tym miejscu omówione zostaną jedynie zasady, jakie powinny przyświecać pracy nauczyciela z tzw. uczniem trudnym.

Współdziałanie – nauczyciel nie jest w stanie samodzielnie pokonać wszystkich problemów, z jakimi boryka się uczeń. Nieodzowna jest tu aktywna współpraca jego rodziny, a jeśli to ona jest źródłem zaburzeń, współpraca psychologa, pedagoga szkolnego. Działania wszystkich stron powinny być uzgadniane i zaplanowane, aby doprowadzić do wspólnie zdefiniowanego celu,

jakim będzie zmiana konkretnego zachowania dziecka, jego stosunku do nauki, szkoły i świata.

Indywidualizacja wymagań – kryteria oceny i zadania szkolne należy dostosować do indywidualnych możliwości ucznia; nie powinien on być zmuszany do rozwiązywania problemów, którym nie podoła, a które zaniżą tylko jego samoocenę i spowodują narastanie frustracji.

Systematyczny monitoring postępów w nauce, trudności w uczeniu się oraz zachowań ucznia, jeśli mamy do czynienia z dzieckiem stwarzającym problemy wychowawcze. Nauczyciel w przypadku tego typu podopiecznego powinien zastosować daleko idącą indywidualizację nauczania. Niewskazane jest ograniczanie ekspresji i pola do samodzielnego działania takim uczniom – co może często wydawać się w takich przypadkach pomocą. To właśnie nadmierna kontrola leży u podstaw wielu tego rodzaju zaburzeń. Dobrze jest zatem stworzyć uczniowi warunki do wyboru sposobu zdobywania wiedzy i odkrywania swoich zainteresowań.

W takich przypadkach systematyczny monitoring pomaga w obserwacji bieżących trudności ucznia i jego reakcji na nie (wagary, spóźnienia). Informacje te mają stanowić nie tyle podstawę do egzekwowania konsekwencji, co służyć ustaleniu pierwotnych przyczyn trudności ucznia i odtworzeniu mechanizmu zachowań problemowych. Po ich poznaniu będzie możliwe udzielenie pomocy lub praca terapeutyczna.

Konkretyzacja i indywidualizacja celów, treści i poleceń. Ćwiczenia przygotowywane dla takich dzieci powinny mieć jasną konstrukcję i przejrzyste polecenia. W przypadku uczniów przejawiających problemy w nauce warto zaproponować krótsze zadanie, którego cel jest szybki do osiągnięcia – dalekosiężne efekty mogą zniechęcać takie dzieci, nie stanowić motywacji, utrudniać koncentrację na zadaniu. Indywidualizacja pracy powinna obejmować zarówno starannie przeanalizowane pod kątem potrzeb dziecka cele, jak i dostosowanie metod, form, a nawet ocen.

Otwartość i akceptacja – nauczyciel nie powinien dawać odczuć dziecku trudnemu, że nie akceptuje jego odmienności. To poszukiwanie aprobaty i autorytetów często skłania młodzież do zachowań irracjonalnych, a nawet patologicznych. Pochwały, wyrażanie uznania, nawet po osiągnięciu najmniejszego sukcesu, mogą pomóc odbudować uczniowi samoocenę i wiarę we własne możliwości¹³.

2.3. Praca z uczniem z dysfunkcjami psychofizycznymi

Ze względu na ograniczenia czasowe warsztatów, w tym miejscu omówione zostaną tylko wybrane problemy, z jakimi może spotkać się praktykant w czasie pracy w szkole. Przedstawione zostaną podstawowe informacje dotyczące rozpoznawania objawów poszczególnych dysfunkcji oraz proste wskazówki odnoszące się do organizacji nauczania w przypadku uczniów nimi dotkniętych.

2.3.1. ADHD

ADHD to inaczej zespół nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi. Mimo rosnącej wciąż świadomości na temat tej dysfunkcji, dzieci dotknięte tą chorobą w szkołach często etykietowane są jako tzw. uczniowie trudni. Tymczasem problem uczniów z ADHD nie jest marginalny, bo dotyka ok. 3–5% populacji uczniów. Od wiedzy nauczyciela na temat tej choroby, jego umiejętności odróżnienia ucznia borykającego się z tym problemem od ucznia po prostu niesubordynowanego oraz od kroków, jakie nauczyciel podejmie w celu zindywidualizowania procesu nauczania wobec

---

¹³ Propozycje modeli pracy z uczniem podano za: Drozdowska E., *Zasady pracy z uczniem trudnym wychowawczo*, <http://www.edukator.org.pl/2006/zasady/zasady.html> [data dostępu: 27.08.2010]; Krawczonek M., *Niepowodzenia w szkole. Trudny uczeń*, źródło: <http://www.wychowawca.pl/miesiecznik/02-122/02.htm> [data dostępu: 31.08.2010]; szerzej: Gordon T.: *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1997; Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole*, Warszawa 1989.

takiego dziecka zależą wyniki w nauce, jakie będzie ono w stanie osiągnąć i tym samym – jakość wykształcenia, jakie odbierze. Dlatego warto przyjrzeć się najważniejszym objawom, jakie charakteryzują zachowanie dziecka z ADHD:

- ⊕ dziecko nie potrafi długo się koncentrować na danej czynności, często więc zostawia sprawy rozpoczęte i niezakończone;
- ⊕ dziecko jest niezwykle ruchliwe, nie sposób utrzymać go w jednym miejscu, ciągle się przemieszcza (często potykając się o najróżniejsze przedmioty lub/i wymachując kończynami);
- ⊕ mówi bardzo dużo i najczęściej głośno, przerywa swoim rozmówcom, jest niecierpliwe i nieprzewidywalne, postępuje impulsywnie, lekkomyślnie;
- ⊕ nie posiada rozwiniętej umiejętności planowania;
- ⊕ źle reaguje na wszelkie zmiany, zaburzenia w rutynowych czynnościach;
- ⊕ utrzymuje nieporządek, na lekcjach nie przepisuje dokładnie słów z tablicy, nie kończy wyznaczonych ćwiczeń, za to próbuje wykonać wiele rzeczy jednocześnie;
- ⊕ dziecko ma wykształconą niezwykle wrażliwość na dźwięki;
- ⊕ dziecku zdarzają się problemy ze snem, z tikami, obsesjami, depresją.

Mimo pozornie wyraźnych symptomów diagnoza dziecka z ADHD nie jest łatwa i często bywa nadużywana wobec dzieci z innego rodzaju zaburzeniami uwagi. Mogą one występować np. w przypadku zaburzeń integracji sensorycznej, utrwalonych behawioralnie złych nawyków pracy umysłowej, problemów emocjonalnych lub trudności w nauce, spowodowanych zaburzeniami słuchu, mowy, w płodowym zespole alkoholowym (FAS) i innych.

Pomoc dziecku z ADHD to skierowanie dziecka do specjalisty, który będzie pracował z dzieckiem i jego rodziną. Nierzadko konieczne okazuje się

przyjmowanie leków przez dziecko, o tym jednak decyduje specjalista. Co jednak może zrobić nauczyciel? Przede wszystkim współpracować z rodziną ucznia, dzielić się wiedzą i uwagami. Po drugie, tak pracować z uczniem, aby wzmacniać jego poczucie własnej wartości, doceniać dobre zachowania, często chwalić za wykonanie zadań, przydzielać dziecku konkretne zadania z czasem przeznaczonym na ich wykonanie. Wyzwaniem w pracy z takim dzieckiem jest dla nauczyciela samo zdobycie jego uwagi. Dlatego zwracając się do ucznia (bezpośrednio, używając imienia) nauczyciel powinien nawiązywać z nim kontakt wzrokowy, lekko dotykać go w ramię. Pomocne jest także dawanie dziecku takich zadań na lekcji, aby odpowiadały one potrzebie ruchu ucznia (na przykład wycieranie tablicy, zapisywanie na niej ważnych fragmentów do przepisania), a także angażowanie ucznia w dodatkowe aktywności, przedstawienia, imprezy klasowe itd. Znaczenie mogą mieć także takie szczegóły jak usadowienie dziecka w klasie – najlepiej blisko biurka nauczyciela, nigdy przy oknie, w otoczeniu uczniów dobrych (którzy jednak nie są jego najlepszymi przyjaciółmi). Trzeba takiemu uczniowi poświęcać dużo czasu i uwagi, ale uczyć go jednocześnie, że w klasie są także inne dzieci, wymagające czasu i dobrego traktowania. Ważne okazuje się pilnowanie przebiegu dnia i lekcji, aby miały one charakter stały (w miarę możliwości), aby dziecko nie musiało ciągle przyzwyczajać się do zmian. Warto rozmawiać także z innymi uczniami, edukować ich, tłumaczyć, dlaczego uczeń zachowuje się w taki, a nie inny sposób i że nie świadczy to o złej woli czy złym wychowaniu dziecka¹⁴. Należy więc szczególnie zadbać o strukturalizację sytuacji i zadań, zrealizowanie ich, stały porządek dnia, lekcji, redukcję czynników zakłócających, programy wzmocnień behawioralnych nastawionych na wyrabianie prawidłowych nawyków pracy, w tym pracy umysłowej.

---

¹⁴ O pracy z uczniem z ADHD czytaj też na stronie: www.adhd.info.pl [data dostępu: 23.03.2011].

2.3.2. Dysleksja

Dysleksja rozwojowa to pojęcie o bardzo szerokim zakresie, odnoszące się do trudności rozwojowych związanych z opanowaniem umiejętności czytania i pisania. Przejawia się najczęściej w trzech formach: dysleksji, dysgrafii i dysortografii. Diagnozą tego zaburzenia zajmują się poradnie psychologiczno-pedagogiczne, które potwierdzoną diagnozę opiniują formalnie. Wiele osób jeszcze do tej pory ma problemy z rozróżnieniem tych specyficznych zaburzeń. Wiedza z tego zakresu jest niezbędna w pracy wychowawczej i nauczyciela.

Dysleksja – czym jest i jak się przejawia w zachowaniu ucznia? Jak pomóc uczniowi, który ją wykazuje¹⁵?

- ⊕ uczeń często (w pisaniu) zamienia litery podobne do siebie w brzmieniu, np. **p-b, m-w** czy **d-g, s-z, c-dz**, zamienia też kolejność liter w słowach, słów w zdaniu;
- ⊕ ma olbrzymie trudności w pisaniu tekstu ze słuchu;
- ⊕ błędy ortograficzne nie są rzadkością, mimo tego, że dziecko opanowało prawa ortografii i interpunkcji;
- ⊕ uczeń (przy głośnym czytaniu) pomija wyrazy bądź nawet całe linijki tekstu, przy mówieniu często nie słyszy końcówek wyrazów;
- ⊕ dziecko może pomylić strony (lewą z prawą);
- ⊕ dziecko ma kłopot z nauczeniem się na pamięć np. wiersza i wygłoszeniem go, nie lubi głośno czytać tekstu, często nie rozumie tego, co właśnie czyta;
- ⊕ dziecko uczy się wolniej niż jego koledzy/koleżanki z klasy, często też wolniej rozwija się jego mowa;

---

15 Kutscher M., Atwood T., Wolff R., *Dzieci z zaburzeniami łączonymi: ADHD, trudności w nauce, zespół Aspergera, zespół Tourette'a, depresja dwubiegunowa i inne zaburzenia*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2007.

- ⊕ uczeń może mieć obniżoną koordynację ruchową i myślenie przestrzenne;
- ⊕ najtrudniej przychodzi mu poznawanie języków obcych, powtarzają się te same problemy co przy każdym innym przedmiocie, tylko w większym natężeniu.

Uczeń przejawiający podobne problemy powinien udać się na badanie do poradni, aby zdiagnozować dysleksję. Jest to bardzo istotne, gdyż przy ocenianiu prac ucznia nauczyciel nie bierze wtedy pod uwagę błędów wynikających z dysleksji. Jeszcze istotniejsze okazuje się posiadanie odpowiedniego zaświadczenia z poradni na egzaminach (gimnazjalnych, maturalnych), gdyż powoduje ono, że ucznia ocenia się inaczej, nie odejmuje mu się zbyt wielu punktów za ortografię, interpunkcję czy pismo, wydłuża się czas pracy, egzaminu. Nauczyciel znający charakterystyczne cechy dysleksji będzie wiedział, jakie błędy ucznia wynikają z zaburzenia, a jakie np. z lenistwa czy nienauczenia się zadanych treści, i będzie umiał odpowiednio oceniać i motywować dziecko. Przede wszystkim jednak dzieci z dysleksją, jako te, które uczą się wolniej, mają często obniżoną samoocenę, są smutne, przygnębione, mają słabą motywację, nie wierzą w siebie i to w zakresie tych obszarów należy pracować. Trzeba wzmacniać samoocenę dziecka, chwalić za postępy, ułatwiać wykonywanie ćwiczeń. Specjaliści z poradni często sugerują nauczycielom i rodzicom, jak pracować z takim dzieckiem, aby mogło się ono efektywnie uczyć, zalecają konkretne zadania, sposoby pracy. Czasem indywidualnie dobrana metoda (np. nauki czytania) lub organizacja pracy pozwalają skompensować istniejące trudności. Osiągnięcie bardzo dobrych wyników jest jak najbardziej możliwe w przypadku dzieci z dysleksją, często są one bardzo zdolne, wręcz obdarzone dodatkowymi zdolnościami. Czasami konieczne są: terapia dzieci i ich rodzin, zajęcia wyrównawcze, bardzo rzadko klasy terapeutyczne. Nie można takich dzieci porównywać z innymi, karać za błędy związane z dysfunkcją rozwojową, upokarzać. Na lekcji ważne jest, aby

nauczyciel pilnował sporządzania notatek przez uczniów, sprawdzał, co zapisali, pilnował także, aby na tablicy nigdy nie pojawiały się błędy, dawał uczniom sporo czasu na wykonanie zadań, udzielał jasnych instrukcji, podsumowywał lekcje. Warto pozwalać uczniom z dysleksją, aby swoją wiedzę mogli przekazywać ustnie, nie tylko pisemnie. Nie należy ich jednak zniechęcać do żadnej formy nauki, wręcz przeciwnie. Trzeba te dzieci chwalić za wszystko, co robią, aby uczyły się lepiej mimo kłopotów z dysleksją¹⁶.

2.3.3 Dziecko z niepełnosprawnością

Zmiany w edukacji w ciągu ostatniego dziesięciolecia spowodowały ewolucję w sposobach kształcenia dzieci z niepełnosprawnością. W miejsce wcześniejszych rozwiązań wprowadzono nauczanie integracyjne, które umożliwia dziecku naturalną edukację wśród zdrowych rówieśników. Zgodnie z założeniami współczesnej pedagogiki najwyższą wartość i główny cel kształcenia stanowi pełny i swobodny rozwój dziecka, a taki rozwój możliwy jest dla dziecka tylko we wspólnocie. Istotne jest zatem poszanowanie człowieka i budowanie postaw akceptacji „inności” drugiego dziecka. Obecnie większość dzieci z obniżoną sprawnością jakiegoś organu lub funkcji uczy się w szkołach powszechnych.

Dziecko z niepełnosprawnością to taki uczeń, który ma trudności w nauce lub/i w dostosowaniu społecznym z powodu obniżonej sprawności psychofizycznej i któremu potrzebna jest specjalistyczna pomoc w pokonywaniu barier¹⁷. Dotyczy to różnego rodzaju barier – zarówno w sensie fizycznym, ogólnorozwojowym, jak i intelektualnym czy emocjonalno-adaptacyjnym. Integracja tych dzieci w szkole ma pozytywne skutki zarówno dla nich samych, jak i dla ich rówieśników. Celem integracji dzieci niepełno-

---

¹⁶Rożyńska M., *Szkoła wobec uczniów z dysleksją*, http://www.ptd.edu.pl/o_dysleksji/terapia/organizacja_pomocy_w_szkole [data dostępu: 29.10.2010].

¹⁷ Definicja na podstawie Maciarz A., *Uczniowie niepełnosprawni w szkole powszechnej. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa 1992.

sprawnych jest bowiem wspólny rozwój i praca dzieci pełno- oraz niepełnosprawnych, przy respektowaniu w obu grupach takich samych praw, wartości i obowiązków, a także stwarzanie dla obu grup warunków do maksymalnego rozwoju.

W klasach integracyjnych obowiązują nieco inne zasady organizacji pracy, które są konieczne, aby stworzyć dobre warunki dla uczniów. W szkołach podstawowych i gimnazjach w takich klasach pracuje dwóch nauczycieli – nauczyciel wiodący i nauczyciel wspomagający. Nauczyciel wspomagający powinien mieć kwalifikacje w zakresie pedagogiki specjalnej. W obrębie metod nauczania stosuje się różne rozwiązania – istnieje kilka koncepcji nauczania, są to metody pedagogiki tradycyjnej i alternatywnej. Dużo zależy tu od wrażliwości, intuicji, talentu pedagogicznego i osobowości nauczycieli. Najważniejsze jest, by potrafili oni stworzyć odpowiednią atmosferę – pełną wzajemnego zrozumienia i akceptacji. Szczególnie ważne jest także, by nauczyciel wspomagający był osobą ciepłą, cierpliwą i zawsze gotową nieść pomoc każdemu z uczniów.

Program nauczania uzupełniany jest indywidualnymi zajęciami dla dzieci niepełnosprawnych. Ważnym zadaniem nauczyciela pracującego w takiej klasie jest wsparcie udzielane rodzicom dzieci niepełnosprawnych. To od nich w największym zakresie zależy rozwój dziecka, niestety tylko nieliczni z nich mają wykształcenie pedagogiczne.

Praca w takich grupach jest trudna, ale bardzo satysfakcjonująca. Uczenie w klasach integracyjnych może być także szansą dla dzieci wyjątkowo uzdolnionych, ponieważ nauczanie w tego typu zespołach jest bardzo zindywidualizowane. Poza tym są to klasy zwykle liczące maksymalnie 12–15 osób. Stąd pedagog może więcej uwagi poświęcić każdemu uczniowi i na bieżąco śledzić jego postępy.

2.3.4. Zaburzenia zachowania na tle organicznym

Jednym z rodzajów zaburzeń u dzieci są zaburzenia zachowania na tle organicznym. Pojęciem tym określa się różne choroby, których przyczyną są zmiany organiczne. Mogą to być uszkodzenia (np. uszkodzenie mózgu), choroby naczyniowe (np. udary), zaburzenia (np. odżywiania, wydalania), natręctwa (np. obgryzanie paznokci), ruchy przymusowe (np. tiki). Zaburzenia te mogą być spowodowane wrodzonymi wadami, a także przebytymi chorobami, operacjami, etc. Przymusowe tiki mogą być wynikiem zaburzenia neurologicznego zwanego zespołem Tourette'a.

W przypadku wyżej wymienionych zaburzeń/dysfunkcji zawsze konieczna jest konsultacja specjalistyczna (z pracownikami poradni psychologiczno-pedagogicznej) i współdziałanie z rodzicami lub opiekunami prawnymi dzieci.

3. Problemy wychowawcy w szkole i przedszkolu

3.1. Komunikacja

Studenci pedagogiki w toku studiów zdobywają wiedzę na temat podstawowych uwarunkowań efektywnej komunikacji. W tym miejscu chcielibyśmy nawiązać do tej wiedzy i zwrócić uwagę na niektóre aspekty specyficznej komunikacji pomiędzy nauczycielem i uczniem.

Efektywna komunikacja pedagogiczna (czyli taka, której celem jest przekazywanie/pozyskiwanie wiedzy i kształcenie umiejętności) jest pierwszym warunkiem skutecznego nauczania. Dlatego warto pracować nad jakością **komunikatów słownych**, kierowanych do uczniów, ale również nad **komunikacją niewerbalną** (czyli nad mimiką, gestami, intonacją, postawą ciała, kontaktem wzrokowym z rozmówcą, siłą i natężeniem głosu, spójnością komunikatów niewerbalnych z wypowiedzianymi słowami¹⁸) – bardzo specyficzną w warunkach szkolnych.

Warto pamiętać o tym, aby mówić jasno, głośno i wyraźnie, tak, aby słuchacze mogli bez trudu zrozumieć przekazywane przez nas treści. Bariery komunikacji pedagogicznej może być zbyt specjalistyczny język używany przez nauczyciela, niedostosowany do możliwości uczniów w konkretnym wieku. Ważne jest też, aby dokładnie selekcjonował on informacje, które przekazuje uczniom – nadmiar dygresji, nawiązań, może powodować zbędne zawikłanie przekazu, z którego uczniowie nie odbiorą najistotniejszych wiadomości.

Istotną rolę odgrywa także sposób poruszania i zachowania w czasie zajęć. Na relacje między prowadzącym a słuchaczami pozytywnie wpływa to, gdy nauczyciel ma otwartą postawę ciała, stoi stabilnie i swobodnie, naturalnie gestykułuje, mówi przyjaznym tonem i stara się utrzymywać kontakt wzrokowy z osobami, do których się zwraca. Dobrą komunikację wspiera także uśmiech. Ponadto należy pamiętać o odpowiednim stroju, w jakim

---

¹⁸ Por. Eicher J., *Sztuka komunikowania się*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 1995.

występuje się wobec audytorium, gdyż świadczy to o szacunku do osób, z którymi współpracujemy.

Nieco odmiennego podejścia do komunikacji wymaga kontakt z dziećmi w wieku przedszkolnym. Komunikacja na tym etapie rozwoju odgrywa rolę kluczową, gdyż wtedy właśnie dzieci po raz pierwszy spotykają się ze swoimi rówieśnikami, a mniejszy wpływ mają na nich rodzice. Dlatego bardzo ważny jest w tym okresie prawidłowy rozwój umiejętności komunikacji z otoczeniem, z koleżankami, kolegami i wychowawcą. Nauczyciel pracujący z dziećmi w przedszkolu powinien przede wszystkim dbać o szczery, ciepły i empatyczny kontakt z wychowankami. Bardzo duże znaczenie w kontakcie z dziećmi pełni mowa niewerbalna – gdyż dzieci są niezwykle wyczulone na odbiór tego rodzaju komunikatu. Odbierają one z dużą łatwością cudze emocje i uczucia, dlatego w rozmowie z przedszkolakiem warto zarówno wsłuchiwać się w jego uczucia, jak i okazywać swoje. Nauczyciel dysponuje całym wachlarzem zachowań niewerbalnych, jakie mogą równie skutecznie oddziaływać na uczniów, co przekaz słowny. Odpowiednie i czytelne dla uczniów znaczenie ma zarówno grożenie palcem, jak i stukanie palcem o pulpit biurka. Aprobata nauczyciel może wyrazić poprzez klaskanie, położenie ręki na ramieniu dziecka, pogłaskanie go po głowie.

Kluczową umiejętnością nauczyciela jest prawidłowe odczytywanie, często niejednoznacznych, komunikatów niewerbalnych uczniów. Zawierają one informacje o ich stanie emocjonalnym, poziomie koncentracji, stopniu zainteresowania omawianym tematem. O ile część zachowań typowych dla uczniów ma oczywiste znaczenie (opuszczenie głowy oznacza przeważnie niepewność lub poczucie winy, ręka podpierająca głowę – znużenie, zakrywanie ust – próbę zatajenia prawdy), część reakcji może oznaczać zupełnie przeciwstawne emocje: śmiech ucznia przy odpowiedzi może być oznaką rozbawienia, ale też strachu, zdenerwowania.

W pracy z uczniami dobrze jest ponadto zwrócić uwagę na dostosowanie sposobu nauki i rozmowy do kanałów komunikacyjnych odbiorców¹⁹. Nie należy przerywać potoku wymowy uczniów ani dążyć do zmiany tematu, należy udzielać uczniom informacji zwrotnej: okazać, że się wysłuchało komunikatu, skomentować go w oparciu o własne doświadczenie, udzielić opinii czy porady, jeśli jest się o nie proszonym, uzupełnić komunikat, pochwalić za wzięcie udziału w dyskusji. Nie należy negatywnie oceniać uczniów ani uprzedzać się w stosunku do nich. Trzeba poświęcać im czas na lekcji – nawet jeśli dana wypowiedź nie wniesie nowych treści do poruszanego zagadnienia, w uczniach wykształci się przekonanie, że warto zabierać głos, wyrażać opinię, uczyć się poprzez próby i błędy, wyciągać wnioski, dzielić się przekonaniem.

Ponadto należy kształcić uczniów w kierunku **aktywnego słuchania** innych, siebie nawzajem, nauczyciela oraz każdej osoby, która się zwraca do nich z komunikatem. Jakie techniki mogą nam pomóc w pracy nad aktywnym słuchaniem (bardzo przydatnym w szkole, gdzie każdy uczeń powinien mieć prawo głosu i powinien zostać wysłuchany)²⁰? Przede wszystkim warto zadbać o przyjazne i otwarte nastawienie do rozmówcy oraz wyrażać je gestami, ruchami ciała i innymi środkami mowy niewerbalnej (np. można zwrócić się w jego stronę, utrzymywać z nim kontakt wzrokowy, potakiwać, kiwać głową, okazywać niewerbalnie, że się go słucha). Można stosować także słowne techniki aktywnego słuchania, które polegają na reakcji na dany komunikat przez komentarz słowny. Może to być krótkie streszczenie – własnymi słowami – cudzej wypowiedzi (parafraza), odzwierciedlenie uczuć rozmówcy; komentarz słowny może też wyrażać się w formie pytań, które precyzują niektóre kwestie. Nauczyciel może w czasie warsztatów trenować

---

¹⁹ Teoria dotycząca kanałów komunikacyjnych znajdzie się w materiałach poświęconych kolejnemu warsztatowi, zatytułowanemu *Efektywne nauczanie*.

²⁰ Por. McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

umiejętności posługiwania się tymi technikami, a następnie przekazać wiedzę o nich uczniom, aby mogli ich używać w codziennej komunikacji, nie tylko w szkole, ale także poza nią.

Poniżej przypomnimy kilka prostych technik z zakresu aktywnego słuchania, które mogą być pomocne w pracy z uczniami²¹.

Parafraza – używanie własnych słów do powiedzenia tego, co chciał powiedzieć rozmówca. Pozwala upewnić się, czy właściwie zrozumieliśmy wystosowany przekaz – a w rozmówcy wyrabia przekonanie, że dotarł do nas jego komunikat. Parafraza jest szczególnie ważna w rozmowie z uczniem na temat jego sytuacji, problemów, trudności – aby udzielić należytej pomocy, musimy postawić właściwą diagnozę, opartą na rzetelnej komunikacji.

Przykłady parafraz:

Jeśli właściwie zrozumiałem/am...

Chciałeś/aś przekazać mi, że...

Miałeś/aś na myśli to, że...

Jeśli dobrze odebrałem/am twoje słowa...

Odzwierciedlanie uczuć – pokazanie rozmówcy, że właściwie odebraliśmy jego uczucia sprawia, że czuje się on zrozumiany. Używanie tej formy aktywnego słuchania jest związane z okazywaniem drugiej osobie empatii. Sugeruje to uczniom, że jesteśmy wrażliwi na ich uczucia, przeżycia, emocje, iż nie tylko nauka się liczy, ale także osobiste odczucia uczniów i ich funkcjonowanie. Odzwierciedlanie uczuć jest bardzo ważne również w rozmowie o sytuacji uczniów, w próbie pomocy i w zażegnaniu konfliktów pomiędzy uczniami.

Przykłady odzwierciedlenia uczuć:

Wydaje mi się, że czujesz...

Rozumiem, że poczułeś się wtedy jak...

---

²¹ McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańsk 2001.

Widzę, że czujesz się z tym tak...

Na pewno bardzo cię to zdenerwowało/ucieszyło/zmartwiło/zaskoczyło...

Doprecyzowanie, zadawanie pytań – służy lepszemu i przede wszystkim dokładniejszemu przekazowi informacji. Słuchacz może dopytać o wszystko, co jest dla niego niejasne, nieprecyzyjne lub co go szczególnie zainteresowało bądź wydaje mu się bardzo istotne. Stosowanie dookreślenia może pomóc w nauce udzielania pełnych informacji, zwracania uwagi na rzeczy ważne. Zawsze lepiej poprosić o doprecyzowanie i odpowiedź na pytanie niż niewłaściwie zrozumieć komunikat. Przykłady doprecyzowania:

Czy możesz powiedzieć o tym coś więcej?

Czy mógłbyś/mogłabyś mi wytłumaczyć, jak...

Czy to oznacza, że...

3.2. Motywacja

Umiejętność wzbudzenia przez nauczyciela motywacji do nauki wśród uczniów może w dużym stopniu zadecydować o sukcesie jego dalszych wysiłków dydaktycznych i wychowawczych. Uczeń podejmujący stawiane mu w przedszkolu i szkole zadania w sposób dobrowolny, a nawet chętny, odbiera wiedzę czynnie, a nie biernie, przyswaja ją poprzez własne doświadczenia, samodzielnie, a nie odtwórczo konstruuje obraz otaczającego go świata.

Odwołując się do definicji podawanej przez *Słownik Języka Polskiego PWN*, motywacja to coś, *co powoduje podjęcie jakichś działań lub decyzji, a także uzasadnienie tych działań lub decyzji*²². Dlatego projektując lekcje czy dzień aktywności nauczyciel powinien zadbać przede wszystkim o to, aby uczniowie

---

²² <http://sjp.pwn.pl/szukaj/motywacja> [data dostępu: 22.03.2011].

wiedzieli, dlaczego i w jakim celu podejmują dane działania, oraz aby aktywność, jaką podejmują, odpowiadała im naturalnym potrzebom²³.

- 1. Potrzeba kontaktu emocjonalnego** – dzieci lubią pracować w grupie, szczególnie jeśli jest to znana im grupa rówieśników, oferująca poczucie bezpieczeństwa. Już sama możliwość wspólnego wykonywania zadania, często mająca charakter zabawy, jest wystarczającą motywacją do podejmowania przez dzieci wysiłku i zaangażowania się w zajęcia szkolne.
- 2. Potrzeba akceptacji przez grupę** – aktywność w grupie szkolnej czy przedszkolnej zapobiega uczuciu izolacji, wyobcowania, jakie mogą towarzyszyć niektórym dzieciom – szczególnie tym skrytym, introwertycznym w nawiązaniu kontaktu ze środowiskiem koleżeńskim, rówieśniczym. Chcąc wzbudzić motywację do nauki także u takich uczniów, nauczyciel powinien dbać o integrujący walor zajęć – zadania, jakie stawia się przed uczniami, powinny dać im szansę lepiej poznać się nawzajem, odkryć te cechy osobowości, które są w nich najbardziej wartościowe.
- 3. Potrzeba sukcesu i samorealizacji** – motywacyjna siła sukcesu i deprymujący wpływ porażki to mechanizmy powszechnie znane. Dlatego motywem zaangażowania ucznia w naukę musi być cel, który będzie się wiązał z podniesieniem jego samooceny, przekona go, że w czymś jest naprawdę dobry, nawet lepszy niż inni. Zbyt trudne zadanie, niedostosowane do możliwości dziecka, tylko zniechęci je do podjęcia choćby próby rozwiązania go. Zdanie zbyt łatwe nie zaspokoi jego ambicji i potrzeby sprawdzenia się, wykazania. Za to rozwiązanie postawionego przed dzieckiem problemu niełatwego, ale na miarę jego możliwości, stanie się dla

---

²³ *Sztuka motywowania*, http://www.eid.edu.pl/archiwum/2002,100/kwiecien,178/sztuka_motywowania,1279.html [data dostępu: 22.03.2011].

niego osobistym zwycięstwem motywującym do dalszej pracy. Nauczyciel dodatkowo podtrzyma motywację do odnoszenia kolejnych sukcesów, starając się, aby najlepsze efekty pracy uczniów miały szansę zostać zaprezentowane na szerszym forum (w postaci wystawy szkolnej, przedstawienia, artykułu w gazetce szkolnej).

4. **Potrzeba uznania, szacunku** – świat dziecięcy, a szczególnie świat uczniowski jest mocno zhierarchizowany. Pozycja w tym środowisku w dużym stopniu zależy od osiągnięć, zwycięstw, uznania zdobytego w oczach nauczycieli. Brak takich osiągnięć może zniechęcać dzieci do wykazywania jakiegokolwiek aktywności w zakresie zadań szkolnych. Dlatego nauczyciel powinien motywować do działania nie tylko uczniów najzdolniejszych, ale także tych słabszych – dając również im szansę na odniesienie sukcesu, który w pozytywnym świetle postawi ich w oczach rówieśników, zapewni im ich szacunek i poważanie.
5. **Potrzeba nowych doświadczeń** – dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym są z natury ciekawe świata, otwarte na nowe wiadomości i umiejętności. Zajęcia organizowane dla nich przez nauczyciela będą wtedy atrakcyjne, kiedy zaspokoją ich instynkty poznawcze, przygodowe. Dzieci z entuzjazmem zaangażują się we wszelkiego rodzaju wycieczki edukacyjne, wizyty w laboratoriach, ośrodkach naukowych, w zajęcia o charakterze praktycznym – w czasie których przeprowadzane są eksperymenty, doświadczenia.

Bardzo trudno wskazać jednoznaczną receptę na skuteczne zmotywowanie uczniów do zaangażowania w zajęcia edukacyjne, ponieważ każda grupa, z którą będą pracować przyszli nauczyciele, może być inna – wykazywać inne zainteresowania i potrzeby. Pewną pomocą będą jednak w tym zakresie praktyczne wskazówki dotyczące wzbudzania motywacji

w uczniach, jakie mogą wykorzystać studenci w czasie praktyk pedagogicznych²⁴:

- ⊕ zdania stawiane przed dziećmi nie mogą przeciągać się w czasie – uczniom w tym wieku trudno utrzymać koncentrację, zatem także zaangażowanie w jedną czynność dłużej niż 20 min;
- ⊕ uczniowie za wyrażanie własnego zdania powinni być nagradzani, a nie krytykowani czy wyśmiewani – zniechęci ich to bez wątpienia do zabrania głosu po raz kolejny;
- ⊕ zadanie stawiane przed uczniem powinno stwarzać mu możliwość podejmowania samodzielnych decyzji, konfrontować go z problemem, który musi własnymi siłami rozwiązać (przy pomocy i wsparciu nauczyciela lub grupy);
- ⊕ nauczyciel powinien kształcić w uczniach postawę odwagi cywilnej i umiejętność przyznawania się do błędów oraz znoszenia porażki tak, aby stanowiła ona naukę na przyszłość, a nie powód do rezygnacji z dążenia do celu;
- ⊕ nauczyciel nigdy nie powinien ignorować jakichkolwiek sygnałów (werbalnych i niewerbalnych) świadczących o tym, że uczniowie nie rozumieją omawianego fragmentu tematu – temat czy zadanie niejasne, zbyt abstrakcyjne może tylko zniechęcić ich do jakiegokolwiek zaangażowania w zajęcia;
- ⊕ nagroda zmobilizuje dzieci, jeśli zachowa walor atrakcyjności i niedostępności – zbyt duża dostępność pochwały czy wyróżnienia zdewaluuje ich wartość.

Motywacja, jaką jest w stanie wzbudzić w swoich podopiecznych nauczyciel, w dużym stopniu zależy od jego własnego zaangażowania w pracę i stopnia entuzjazmu, jaki wywołuje u niego praca oświatowa z dziećmi.

---

²⁴ Hasiak K., *Motywacja w procesie nauczania*, http://www.eduforum.pl/modules.php?name=Publikacje&d_op=getit&lid=3964 [data dostępu: 23.03.2011].

Nauczyciel wypalony zawodowo, zniechęcony do pracy i apatyczny nie wzbudzi zainteresowania szkołą w swoich uczniach. Metodą zapobiegania temu problemowi i utrzymywania własnej motywacji do pracy dydaktycznej jest konsekwentne urozmaicanie własnego warsztatu pracy, unikanie stosowania co roku i z każdą klasą tych samych metod, tych samych scenariuszy lekcji. Nauczyciel powinien projektować dla uczniów takie zadania, które będą atrakcyjne także dla niego. Uczeń widząc wysiłek, jaki nauczyciel wkłada w pracę (w przygotowanie się merytoryczne do tematu, zorganizowanie atrakcyjnych pomocy i materiałów), chętniej podejmie swój własny trud.

3.3. Fobia szkolna

Kolejnym problemem, z jakim może spotkać się nauczyciel i wychowawca, jest fobia szkolna. To rodzaj nerwicy, w której dominującym symptomem jest chorobliwy lęk dziecka przed szkołą. Fobia szkolna należy do tzw. fobii społecznych, jednak problemy dziecka ujawniają się głównie w odniesieniu do środowiska szkoły lub czynności związanych z uczeniem się. Fobia szkolna może mieć wiele przyczyn: niewystarczające doświadczenia i umiejętności społeczne utrudniające dziecku funkcjonowanie w środowisku rówieśniczym i budowanie pozytywnych relacji z nauczycielami; problemy rodzinne – konflikty pomiędzy rodzicami, trudności ekonomiczne, nadopiekuńczy rodzice tłumiący w dziecku samodzielność; problemy szkolne – konflikt z nauczycielem nastawionym negatywnie, brak akceptacji czy nawet agresja ze strony innych uczniów, trudności w przystosowaniu się do nowego środowiska po zmianie szkoły lub przedszkola itd.

Najważniejszym zadaniem nauczyciela jest odróżnić fobię szkolną, która jako zaburzenie nerwicowe wymaga specjalistycznej pomocy terapeutycznej i leczenia, od typowych problemów z dostosowaniem się niektórych uczniów

do reguł panujących w szkole. Szczegółowe kryteria diagnostyczne zawierają takie klasyfikacje medyczne jak ICD-10 (7.40.1 – *Phobiæ sociales*) i DSM-IV (300.23 – *Phobia socialis*). Dla nauczyciela istotna jest nie tylko wnikliwa obserwacja zachowania ucznia, ale również czynników sytuacyjnych, które mogą być bezpośrednią przyczyną różnych problemów szczegółowych oraz rejestracja czasu utrzymywania się niepokojących objawów. Dla odróżnienia rzeczywistych zaburzeń od przejściowych problemów zazwyczaj potrzebne jest stwierdzenie kilkumiesięcznego utrzymywania się symptomów uznanych za diagnostyczne.

Jak zachowują się uczniowie z fobią szkolną²⁵?

- ⊕ za wszelką cenę chcieliby uniknąć uczęszczania do szkoły;
- ⊕ „uciekają w chorobę”, aby zostać w domu, przy czym czynią to nieświadomie, nie ma to nic wspólnego z symulowaniem najróżniejszych chorób, dzieci te faktycznie cierpią, na przykład doświadczają bólów głowy, brzucha, wymiotują, mdleją, zapadają na liczne infekcje układu oddechowego, alergię, towarzyszą im zaburzenia mowy itp.;
- ⊕ na szkołę reagują bardzo silnym lękiem (lub paniką), rozpaczą, depresją;
- ⊕ w szkole nie potrafią się skoncentrować;
- ⊕ ich samoocena ulega obniżeniu;
- ⊕ są skłonne do posługiwania się różnymi wymówkami, aby tylko zostać w domu, zdarzają im się także wagary;
- ⊕ generalnie lubią naukę, są zdolne, mają pozytywne oceny, tym bardziej dziwi więc ich zachowanie.

Aby pomóc dziecku z fobią szkolną, trzeba skorzystać z pomocy specjalisty (psychologa). Przede wszystkim jednak nie należy zostawiać dziecka samemu

---

²⁵ Majerek B., *Zjawisko niechęci wobec szkoły: studium empiryczne szkolnej absencji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007.

sobie, należy również pomóc rodzicom. Powinni oni dowiedzieć się, że sposobem pomocy dziecku nie jest ani zmuszanie go do wypełniania obowiązku szkolnego, ani uleganie jego prośbom i zgadzanie się na jego pobyt w domu. W takiej sytuacji trzeba skonsultować się ze specjalistą i dociec przyczyn fobii dziecka. Istotne okazuje się także to, czy fobia ma charakter **przewlekły** i dziecko od długiego czasu doświadcza lęków, czy mamy do czynienia z fobią **ostrą**, pod wpływem konkretnego wydarzenia, wstrząsu psychicznego. Często konieczne jest prowadzenie terapii całej rodziny, gdyż to, co dzieje się w domu, ma olbrzymi wpływ na ukształtowanie się fobii. Pytania pomocnicze, na jakie trzeba uzyskać odpowiedź, to na przykład:

- ⊕ Czy dziecko najbardziej boi się konkretnego nauczyciela, konkretnego przedmiotu?
- ⊕ Jaka jest sytuacja rodzinna dziecka?
- ⊕ Co dziecko przeżywało w ostatnim czasie?

Nauczyciel powinien także czuwać nad kontaktami ucznia z jego kolegami/koleżankami z klasy, wzmacniać pewność siebie i samoocenę dziecka.

**4. Diagnoza pedagogiczna
dziecka/ucznia
(cele i sposoby diagnozy)**

Posługując się definicją sformułowaną przez Stefana Ziemskiego, diagnozę pedagogiczną określimy jako rozpoznanie istoty i złożonego stanu rzeczy na podstawie jego cech (objawów) w oparciu o znajomość ogólnych prawidłowości panujących w danej dziedzinie²⁶. Dlaczego dla nauczyciela tak istotne jest poznanie uczniów?

Niewątpliwie celem i uzasadnieniem podejmowania tego typu działań jest rozpoznanie możliwości i ograniczeń uczniów w celu najlepszego dostosowania do nich metod pracy pedagogicznej. Istotna jest diagnoza problemów i trudności, jakie mogą przejawiać wychowankowie. Na podstawie zgromadzonych w badaniu danych nauczyciel jest w stanie opracować prognozy oddziaływań wychowawczych na przyszłość, dotyczących zarówno trudności, jak i wybitnych zdolności uczniów. Może dzięki temu zweryfikować metody kształcenia i wychowania, przekonać się, czy wybrane przez niego metody sprawdzają się w praktyce. Ostatnim celem prowadzenia tego typu działań rozpoznawczych i diagnostycznych jest zbadanie światopoglądu uczniów i ich kluczowych przekonań, postaw.

4.1. Narzędzia i metody diagnozy pedagogicznej

Diagnoza to przede wszystkim zamierzone, systematyczne, jedno-przedmiotowe i wielokierunkowe działanie badawcze. W działaniu tym wykorzystuje się różne metody i narzędzia. Dzięki temu obraz rozwoju dziecka może być jak najbardziej obiektywny, rzetelny oraz trafny.

Metoda diagnozy to sposób postępowania, którego głównym celem jest opis jakiegoś wycinka rzeczywistości, którym zainteresowana jest osoba opracowująca diagnozę. Metoda obejmuje m.in.: zaplanowanie celu i przebiegu realizowania diagnozy, dobór technik diagnostycznych i konstruowanie

---

²⁶ Ziemiński S., *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

narzędzi oraz ich zastosowanie i opis rzeczywistości, analizę wyników, szukanie przyczyn ewentualnych nieprawidłowości. W opracowywanej diagnozie dziecka czy też ucznia ważne jest prognozowanie jego rozwoju oraz projektowanie działań na przyszłość. W przygotowaniu diagnozy ważną rolę odgrywają techniki diagnostyczne, które stanowią konkretne czynności praktyczne badacza i wiążą się ze sposobem zbierania materiału diagnostycznego i jego oceny. Narzędzia badawcze, które zostaną scharakteryzowane w niniejszym podrozdziale, to wynik operacjonalizacji problemu badawczego jako zestaw konkretnych wskaźników badanej sytuacji, w ramach których diagnosta dokonuje oceny²⁷.

Do narzędzi badawczych diagnozy pedagogicznej zaliczamy²⁸:

Prowadzenie obserwacji ucznia – systematyczne obserwacje zachowań i reakcji ucznia, jego relacji z rówieśnikami i innymi nauczycielami, jego stosunku do nauki i zabawy. Obserwacje te pozwalają nauczycielowi na sformułowanie wielu wniosków dotyczących sytuacji rodzinnej, domowej ucznia, jego zainteresowań i zdolności, ale też braków i problemów, z jakimi może się borykać. Przedmiotem zainteresowania nauczyciela będzie też sposób, w jaki wypowiada się dziecko, jak wyraża uczucia i poglądy, jaki preferuje kanał komunikacyjny i styl uczenia się. Obserwacja pozwala ustalić wstępne symptomy zaburzeń, które następnie zostaną potwierdzone w dalszej diagnozie. Nauczyciel przez obserwację określa zaburzenia funkcjonalne – trudności w uczeniu się. Następnie podaje kilka hipotez, czym te trudności mogą być uwarunkowane – np. dysleksją, uszkodzeniem słuchu, zaburzeniami motywacji, niewłaściwymi metodami nauczania itp. Dopiero dalsza diagnoza prowadzi do ustalenia, która z tych przyczyn występuje w konkretnym przypadku.

---

²⁷ Pytlarczyk J., *Diagnoza rozwoju dziecka podstawą planowania procesu edukacyjnego w przedszkolu i szkole*, Warszawa 2007.

²⁸ Majerek B., *Zjawisko niechęci wobec szkoły: studium empiryczne szkolnej absencji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007.

Obserwacja stanowi bardzo uniwersalną metodę diagnozy, może być stosowana zarówno w przedszkolach, szkołach podstawowych i gimnazjalnych, jak i w placówkach ponadgimnazjalnych. Stosowanie takiego badania w środowisku grupy rówieśników daje nauczycielowi możliwość dość szerokiej obserwacji relacji i interakcji każdego wychowanka.

Rozmowy z dzieckiem – stanowią uzupełnienie prowadzonych przez nauczyciela obserwacji i ich naturalną kontynuację. Warto poświęcać uczniom czas na lekcji, na przerwach, po lekcjach. W czasie takiej rozmowy liczy się wytworzenie atmosfery zaufania, bezpieczeństwa i dyskrecji. Uczeń chętniej podzieli się wtedy swoimi przemyśleniami czy przyczynami swoich kłopotów, powodami negatywizmu szkolnego (niechodzenie do szkoły). Ważne, aby uczeń miał poczucie, że nauczyciel jest nim faktycznie zainteresowany, chce mu pomóc, chce poświęcić mu swój czas. Istotną okazuje się także konsekwencja – jeśli nauczyciel obieca uczniom pomoc i rozmowę, powinien każdorazowo wywiązać się z obietnicy. Metoda ta jest stosowana przede wszystkim wśród uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Wywiady z rodzicami – mogą stanowić trudne zadanie, szczególnie dla początkującego nauczyciela, jeśli okaże się, że problemy dziecka tkwią w jego funkcjonowaniu w rodzinie. Rozmowy takie należy prowadzić w atmosferze sprzyjającej otwartości, ale i w okolicznościach zapewniających dyskrecję (na pewno nie w czasie zebrania z rodzicami czy podczas przerwy na korytarzu). Wywiad diagnostyczny powinien koncentrować się wokół przygotowanych wcześniej przez nauczyciela pytań dotyczących obserwowanych przez rodziców zachowań dziecka, wydarzeń z jego przeszłości, jakie mogą mieć wpływ na zaistniały problem, relacji w rodzinie i środowisku rówieśniczym. Rodziców można również prosić o wypełnienie przydatnych kwestionariuszy. Często rozmawia się także z kuratorem (jeśli uczniowie mają przydzielonego kuratora), z pracownikami poradni pedagogicznych, przedstawicielami sądu, policji itp. Nauczyciel ponadto ma obowiązek zapoznać się z orzeczeniami

poradni czy innych instytucji dotyczących ucznia i jego funkcjonowania – ma to bardzo duże znaczenie, gdyż często wymaga od nauczyciela m.in. specjalnego potraktowania ucznia, obniżenia wymagań, mocniejszych oddziaływań wychowawczych²⁹.

Testy, ankiety, kwestionariusze – są najbardziej mierzalnym (co nie znaczy, że najskuteczniejszym) sposobem poznawania ucznia. Dzięki nim możliwa jest diagnoza inteligencji, osobowości ucznia, motywacji do nauki, dysfunkcji rozwojowych i innych, niepowodzeń szkolnych, fobii szkolnych, zaangażowania w naukę w szkole. Ankiety nauczyciel może opracować samodzielnie, na potrzeby własnej klasy. Może także skorzystać z narzędzi pozwalających na generowanie ankiet w wersji elektronicznej (interaktywnej lub przeznaczonej do druku) – wiele tego typu kreatorów można znaleźć w Internecie. Istnieje też wiele specjalistycznych testów sprawdzających umiejętności ucznia lub diagnozujących jego sytuację. Najczęściej można nimi zbadać ucznia w poradni psychologiczno-pedagogicznej³⁰. Przykładami takich narzędzi mogą być: test dojrzałości szkolnej, test inteligencji WAIS-R (test Wechslera), Kwestionariusz *Ja i moja szkoła* (opracowany przez E. Skrzypek-Siwińską), badający motywację dziecka do nauki i występowanie lęku w sytuacji szkolnej, *Kwestionariusz Radzenia Sobie ze Stresem Szkolnym*, *Kwestionariusz Przystosowania Społecznego do Szkoły* (E. Jackowskiej) i wiele innych.

Analiza dokumentacji szkolnej i materiałów pochodzących od innych pracowników szkoły, nie tylko nauczycieli – będą to na przykład karty zdrowia, arkusze ocen, dzienniki, notatki innych nauczycieli służące pogłębieniu wiedzy o uczniu lub weryfikacji zdobytej już wiedzy. Informacje

---

²⁹ Janowski A., op. cit.

³⁰ Por. Wysocka E., *Zagrożenia społeczne w szkole – wymiar, diagnoza i przeciwdziałanie. Perspektywa teoretyczno-pragmatyczna*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2004, <http://konferencja.21.edu.pl/publikacje/4/2/94.pdf> [data dostępu: 21.10.2010].

na temat zdrowia uczniów są bardzo istotne, gdyż zdrowie to jeden z ważniejszych czynników wpływających na proces nauczania.

Analiza wytworów uczniów – wytworami ucznia są na przykład jego wypracowania, prace plastyczne i rysunki (są to wytwory materialne) czy wypowiedzi dziecka/ucznia (wytwory niematerialne). Nauczyciel powinien zwrócić uwagę na sposób pisania lub rysowania wychowanka – staranność, pismo i sposób robienia notatek – które to mogą świadczyć o emocjach i określić stan psychiczny danego dziecka czy ucznia. W rysunku dziecięcym analizie diagnostycznej można poddać zarówno jego formę, jak i treść (wymaga to pewnej wiedzy specjalistycznej i doświadczenia), ale również można potraktować rysunek jako pretekst do rozmowy z dzieckiem, która pogłębia i poszerza jego ekspresję graficzną na określony temat. Nauczyciel można też poprosić na godzinie wychowawczej o narysowanie na przykład rodziny (będzie to wykorzystanie metody projekcyjnej polegającej na tworzeniu rysunku własnej rodziny³¹). W przypadkach budzących niepokój można delikatnie podjąć z dzieckiem rozmowę uzupełniającą. Metoda rysunku jest przede wszystkim doskonałym sposobem diagnozy dzieci w wieku przedszkolnym. Pozwala uzyskać informacje poprzez zabawę z wykorzystaniem mechanizmu projekcji, co sprawia, że są one w znacznym stopniu wiarygodne.

4.2. Diagnoza psychospołecznego funkcjonowania ucznia

W edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej kluczowymi zagadnieniami w zakresie diagnostyki psychospołecznej dziecka są: diagnoza gotowości szkolnej oraz diagnoza wrażliwości edukacyjnej. Gotowość szkolna dziecka to

---

³¹ Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.

stopień rozwoju psychofizycznego dziecka, który pozwala mu na podjęcie obowiązków związanych z nauką w szkole. Pojęcie to określa wiele aspektów życia dziecka. Obejmuje wymagania pedagogiczne, psychologiczne uwarunkowania rozwojowe i brak wad wymowy oraz dobrą komunikację między dzieckiem a otoczeniem. Istotny jest tu zatem rozwój fizyczny dziecka – gotowość do sprostania obowiązkowi codziennego wczesnego wstawania, odrabianie lekcji, przebywanie w grupie dzieci oraz sprawność ruchowa – szczególnie rąk i palców (nauka pisania i czytania). Obok rozwoju fizycznego duże znaczenie ma rozwój intelektualny – dziecko przed rozpoczęciem nauki w szkole powinno mieć już pewną wiedzę o świecie, potrafić się wypowiadać, opowiadać historie, posługiwać się symbolami (znać cyfry, niektóre litery), mieć orientację w przestrzeni. Bardzo istotna jest też zdolność do trwałego skupienia uwagi i ciekawość świata, chęć nauki. Trzeci aspekt gotowości szkolnej to rozwój społeczno-emocjonalny. Dziecko powinno umieć zadbać o siebie (samodzielnie się myć, ubierać, dbać o rzeczy, itp.), podlegać dyscyplinie, a także umieć odnaleźć swoje miejsce w grupie – umieć nawiązać kontakt z rówieśnikami i współpracować z nimi przy wykonywaniu zadań³².

Nauczyciel powinien także na bieżąco obserwować wrażliwość edukacyjną dziecka, bowiem zdolność przystosowania i działania w szkole zmienia się z wiekiem. Jest to proces, który podlega zmianie i zależy od wielu czynników. Wpływ mogą tu mieć zmiany zewnętrzne – związane z funkcjonowaniem społecznym, materialnym, rodzinnym – jak i bezpośrednio związane z danym uczniem³³. Zadaniem nauczyciela jest także diagnoza zdolności ucznia, jego osiągnięć, przyczyn jego niepowodzeń szkolnych (jeśli

---

³² Szczegółowe informacje na temat zasad diagnozy gotowości dziecka do nauki w szkole można znaleźć np. w książce Kopała J., Tokarska E., *Diagnoza przedszkolna dziecka w ostatnim roku wychowania przedszkolnego*, Warszawa 2009.

³³ Pomocna przy diagnozie wrażliwości edukacyjnej może być książka: J. Głodkowska, *Poznanie ucznia szkoły specjalnej. Wrażliwość edukacyjna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, Warszawa 1999. Choć książka przeznaczona jest głównie dla nauczycieli klas integracyjnych, to zawarte tu spostrzeżenia z powodzeniem można również odnieść do uczniów pełnosprawnych.

takie się pojawiają), stosunek do nauki, motywację do wykonywania obowiązku szkolnego itp. Bardzo duże znaczenie ma także **pozycja ucznia wśród rówieśników**, szczególnie wśród uczniów tej samej klasy lub grupy. Każde dziecko ma potrzebę bliskich związków, budowania przyjaźni i kontaktu z drugim człowiekiem. Dla dzieci ważna jest przynależność do grupy, a także popularność w niej, posiadanie w niej prawa głosu i decyzji, bycie szanowanym i cenionym³⁴. Każda klasa charakteryzuje się określoną strukturą, a każde dziecko zajmuje w niej swoje miejsce (nazywane inaczej **pozycją socjometryczną**). W klasach istnieją dzieci najbardziej lubiane i te najmniej lubiane, a także takie, które są lubiane przez pewne osoby i nie lubiane przez inne. Wpływ na pozycję dziecka w klasie ma m.in. jego sytuacja rodzinna i relacje rodzinne, sposób jego wychowania, jego cechy osobowościowe, warunki materialne i status społeczno-materialny rodziny, szanowanie norm wyznaczonych przez klasę oraz osiągnięcia bądź też niepowodzenia w szkole³⁵.

Uczniowie, ze względu na pozycję w klasie, dzielą się na³⁶:

1. **Akceptowanych** – przez większość dzieci w klasie, uczniowie mają poczucie bezpieczeństwa i akceptacji, sprzyja to ich wszechstronnemu rozwojowi i uspołecznieniu.
2. **Akceptowanych, ale w stopniu przeciętnym**.
3. **Statusie niezrównoważonym (pod względem akceptacji)** – to dzieci lubiane przez część klasy, a nie lubiane przez inną część, jest to związane z ich przynależnością do mniejszych grup, nieformalnych struktur wewnątrz klasy.
4. **Odrzuconych** – przez większość dzieci w klasie, uczniowie nie mają poczucia bezpieczeństwa, często poszukują akceptacji poza

---

³⁴ Zaborowski Z., *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, PWN, Warszawa 1964.

³⁵ Święcicki D., *Wyznaczniki statusu społecznego dziecka w grupie rówieśniczej*, www.profesor.pl/publikacja,5967,Artykuly,Wyznaczniki-statusu-spoecznego-dziecka-w-grupie-rowiesniczej [data dostępu: 22.10.2010].

³⁶ Szulc A., *Klasa jako grupa społeczna*, www.zs3z.pl/images/stories/publikacje/klasa.pdf [data dostępu: 22.10.2010].

szkołą, są w nieustannym konflikcie z klasą, wpływa to negatywnie na ich proces nauczania, uspołecznienia, bywa powodem zarówno niepowodzeń szkolnych, jak i zwiększonego poziomu stresu, licznych fobii bądź negatywizmu szkolnego.

- 5. Izolowanych** – uczniowie ci zachowują się biernie, często sami izolują się od reszty klasy (ale bywa też tak, że to klasa przyczynia się do izolacji dziecka). Takim uczniom trudno jest nawiązywać relacje z innymi ludźmi, przynależać do grup społecznych.

Zadaniem nauczyciela, po zorientowaniu się w stosunkach społecznych w klasie wychowawczej, jest:

- ⊕ integracja uczniów odrzucanych i izolowanych z pozostałymi uczniami w klasie,
- ⊕ łagodzenie konfliktów,
- ⊕ rozwiązywanie trudnych sytuacji.

Nauczyciel musi ponadto odpowiedzieć sobie na pytanie, czy w klasie istnieją problemy – na przykład czy pojawiają się substancje psychoaktywne, przemoc lub tworzą się subkultury. Warto reagować natychmiast i sprawdzać wszelkie swoje przeczucia i podejrzenia.

Jak można badać stosunki społeczne? Można je badać, wykorzystując wspomniane wcześniej metody poznawania uczniów, szczególnie obserwację, rozmowy, wywiady, ankiety, ale także stosując techniki socjometryczne³⁷ (na przykład testy socjometryczne – jedną z bardziej znanych technik jest technika autorstwa J. Moreno). Według tej techniki uczniom poleca się odpowiadanie na kartkach na różne pytania.

Schemat: z kim z klasy uczniowie chcieliby spędzić czas w określony sposób? Kogo najbardziej lubią? Z kim lubią rozmawiać, siedzieć w ławce,

---

³⁷ Por. Zabrzaska R., *Wykorzystanie technik socjometrycznych w poznawaniu stosunków interpersonalnych*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:goQ9_rZ4KkQJ:www.eduforum.pl/modules.php [data dostępu: 22.10.210].

bawić się na wycieczce? itp. Następnie zbiera się kartki i sprawdza, którzy uczniowie byli wymieniani najczęściej, którzy wcale itd³⁸.

Metoda ta pozwala wyodrębnić także grupy, jakie funkcjonują wśród uczniów. Można zatem zdiagnozować, jak wiele grup jest w klasie i jak liczne są. Pozwala to stwierdzić, w jakim stopniu klasa jest zintegrowana i czy relacje w niej sprzyjają nauczaniu. Typy grup w klasie zależą od liczebności oddziału. Standardowo w klasie liczącej 25 osób wyróżnia się grupy liczne (ponad 5 osób), grupy średnie (4–5 osób) oraz grupy małe (2–3 osoby). Grupy liczne charakteryzują się luźnymi relacjami i zwykle skupione są wokół jednego lub dwóch liderów. W grupach takich relacje zależą w znacznej mierze od tego, jaki rodzaj współpracy zaproponuje lider. Od niego zależy, czy grupa będzie dobrze zintegrowana, czy nie oraz czy relacje w niej panujące są mocne, czy powierzchowne. Na ogół jednak osoby funkcjonujące w dużej grupie łatwo nawiązują relacje i potrafią współpracować z różnymi osobami, lecz są to zwykle relacje krótkie i powierzchowne. Z drugiej strony, grupy małe cechują się silnymi i bezpośrednimi relacjami między wszystkimi członkami grupy. Osoby funkcjonujące w takich grupach budują zwykle bliskie i długotrwałe relacje z ludźmi, lecz niekiedy mają trudności w nawiązaniu nowych kontaktów i w podejmowaniu współpracy z nowymi osobami. Uczniowie tacy mogą też niechętnie odnosić się do zwierzchników i autorytetów, a lepiej czują się w relacjach partnerskich i bezpośrednich. Relacje w grupach średnich najczęściej stanowią pole dobrego rozwoju partnerskich kontaktów. W takich kręgach często nawiązuje się też bliskie więzi na dłuższy czas. Najbardziej korzystny układ w klasie jest wtedy, gdy wewnątrz niej funkcjonuje wiele średnio licznych grup, a obok nich mniej dużych i małych. Taki układ sprawia, że większość wychowanków ma dobre relacje na różnych poziomach – uczestniczą oni w działaniach bliskich sobie grup, a dodatkowo podejmują

---

³⁸ Więcej informacji o technikach socjometrycznych i ich wykorzystaniu można znaleźć w książce Łobockiego, op. cit.

także kontakty w ramach innych. Jeśli jednak analiza wykaże inną strukturę grup w klasie, jest to ważna informacja dla nauczyciela. Może on wówczas w czasie lekcji tak organizować pracę, żeby uczniowie z różnych grup mieli możliwość współdziałania. Najlepszą okazją do stworzenia tego typu sytuacji są prace w grupie. Realizacja przez uczniów wspólnego celu-zadania może doprowadzić do nawiązania relacji między uczniami, którzy mieli ze sobą do tej pory mniejszy kontakt. Ponadto praca w grupie z osobami spoza najbliższego otoczenia sprawia, że uczniowie są bardziej skupieni na realizacji pracy lekcyjnej i nie rozpraszają swojej uwagi na inne sprawy.

Oczywiście przy podejmowaniu działań nad współpracą między uczniami w klasie warto, aby nauczyciel w miarę możliwości starał się w niewielkim stopniu ingerować w relacje między uczniami. Dobrze jest, gdy pedagog np. tak dobiera grupy w klasie, że współdziałają w nich osoby o różnym charakterze i sposobie pracy, lecz niedobrze jest, gdy np. dydaktyk wpływa na sposób pracy uczniów.

Podobnie wygląda sytuacja w strukturze grup w przedszkolu. Praca z przedszkolakami wymaga jednak jeszcze większej ostrożności. Przede wszystkim dlatego, że dzieci dopiero uczą się budowania relacji i działania w grupach rówieśniczych. Sprawia to, że nauczyciel może częściej ingerować w sytuacjach trudnych. Na przykład gdy dochodzi do sprzeczki, dobrze, jeśli wychowawca przedszkola nie tylko włącza się w dyskusję, lecz także umiejętnie doprowadza do porozumienia między wychowankami. Dlatego też w przedszkolu wymagana jest od dydaktyka sprawna negocjacja i umiejętność rozwiązywania sporów. W momencie kiedy dzieci bawią się w nowych grupach, musi on wspierać ich próby i doceniać udaną współpracę. Od jego działania często zależy nie tylko to, czy dzieci nauczą się współpracy, lecz także jak będą reagowały w podobnych sytuacjach w przyszłości. Wychowankowie przedszkoli są na ogół bardzo otwarci i z tego względu chętniej nawiązują nowe kontakty. Z tego względu warto uczyć je już na tym

etapie dobrej współpracy z rówieśnikami, bo to pomoże im chętnie budować i rozwijać relacje międzyludzkie.

Posługując się narzędziami diagnozy pedagogicznej nauczyciel może zbadać funkcjonowanie dziecka przede wszystkim w domu i w szkole – jako ucznia i jako kolegi/koleżanki w klasie. Zachowanie dziecka w szkole może być bowiem zupełnie odmienne od jego zachowania w rodzinnym domu (czy też w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jeżeli w niej przebywa). Znajomość wszystkich elementów funkcjonowania ucznia daje pełny obraz jego osoby i może być podstawą do diagnozy oraz udzielonej pomocy w określonych przypadkach.

Diagnostując problem pojawiający się w zachowaniu lub wynikach nauczania dziecka, nauczyciel musi odnieść się również do informacji, jakie udało mu się zgromadzić na temat funkcjonowania ucznia w jego rodzinie:

- ⊕ czy uczeń wychowuje się w rodzinie pełnej, czy niepełnej?
- ⊕ kto spędza czas z dzieckiem (i jak dziecko spędza wolny czas)?
- ⊕ jak wykształceni są rodzice i jakie zawody wykonują?
- ⊕ jakie wsparcie dziecko uzyskuje w rodzinie?

Nauczyciel powinien także zwrócić uwagę na warunki materialne dziecka, miejsce do nauki, możliwości rozwijania swoich zainteresowań (czy dziecko uczestniczy w dodatkowych zajęciach po szkole). Liczy się także sposób wychowania dziecka (jakie wymagania się przed nim stawia i jak się je egzekwuje), wpajane mu postawy i poglądy, gdyż będą one znacząco oddziaływały na jego zachowanie poza domem.

Badacze wyróżnili trzy sfery dotyczące rodziny, które powinny być zbadane przez nauczyciela³⁹:

- ⊕ **sferę materialną (rzeczową)**, dotyczącą warunków życia i mieszkania rodziny – czy oboje rodzice pracują, czy rodzina ma

---

³⁹Por. Marynowicz-Hetka E., Piekarski J., *Rodzina i instytucje socjalno-wychowawcze*, Centrum Porozumienie bez przemocy, 1991.

środki na codzienne utrzymanie, czy warunki życia są odpowiednie do potrzeb rodziny itp.;

- ⊕ **sferę wartości** – jaki system wartości obowiązuje w danej rodzinie, jakie cele stawiają sobie w życiu rodzice/opiekunowie, czy są autorytetem dla dziecka;
- ⊕ **sferę wychowawczą** – relacje w rodzinie, styl wychowania dzieci, emocje w rodzinie, wpajany światopogląd, jak duża jest rodzina itp.

Istotne jest także to, jak style przywiązania wpływają na zachowanie i funkcjonowanie dziecka. Wyróżniamy następujące style przywiązania: bezpieczny, unikowy, lękowo-ambiwalentny i zdeorganizowany⁴⁰.

Styl bezpieczny – została ukształtowana prawidłowa relacja rodzic-dziecko, dzieci łatwo nawiązują kontakty z innymi, stawiają na współdziałanie, potrafią rozwiązywać problemy, posiadają autonomię, chętnie uczestniczą w różnego typu zadaniach i działaniach.

Styl unikowy – potrzeby dziecka nie zostały zaspokojone, rodzic odrzucał dziecko, które w następstwie tego ciągle poszukuje pełnej akceptacji i bliskości, ale w nieodpowiedni sposób – samo ucieka przed zbliżeniami, reaguje złością lub lękiem, bojąc się odrzucenia i ponownego zranienia, w efekcie często skazuje się na samotność.

Styl lękowo-ambiwalentny – rodzic nie zachowywał się spójnie i konsekwentnie, dziecko czuje się zagubione, nie potrafi samodzielnie funkcjonować, staje się zależne od innych, boi się samotności, opuszczenia.

Styl zdeorganizowany – nie doszło do wykształcenia prawidłowej więzi z rodzicem. Rodzic często jest zaburzony (psychicznie), ma problemy osobowościowe, emocjonalne, problemy z nadużywaniem substancji psychoaktywnych czy wręcz z uzależnieniem, dziecko przebywa w rodzinach

---

⁴⁰ Źródło: Jelińska M., *Style przywiązania a rozwój osobowy dzieci i młodzieży – szanse i zagrożenia* [w:] *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Jankowska M., Ryś M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.

zastępczych czy domach dziecka, często zmienia opiekunów, nie umie więc budować więzi, reaguje agresywnie, nie wie, jak radzić sobie z trudnościami, może mieć zaburzenia emocjonalne.

5. Współpraca nauczyciela z rodzicami i środowiskiem

Dobra współpraca nauczycieli z rodzicami i środowiskiem jest niezbędna, aby dać szansę uczniowi zdobyć doświadczenia życiowe. Dobra relacja daje korzyści wszystkim stronom, a co najważniejsze – stwarza możliwość podjęcia skutecznych działań pomocowych w razie zaistnienia problemów z dzieckiem.

Nauczyciel jest wychowawcą klasy i odpowiada za wychowanie dzieci w szkole – jednakże pierwsi i podstawowi wychowawcy dziecka to jego rodzice bądź opiekunowie prawni (nie można bowiem zapominać, że nie wszystkie dzieci znajdują się pod opieką rodziców, zdarza się, że rodzicom zostają ograniczone lub odebrane prawa rodzicielskie, a dzieci trafiają do rodzin zastępczych, domów dziecka bądź są wychowywane przez krewnych). Kształtowanie osobowości, postaw, światopoglądu ucznia wymaga współdziałania z rodzicami lub opiekunami, bez tego wsparcia zapewnienie prawidłowej opieki wychowawczej nie jest możliwe.

Współpraca nie może się jednak ograniczyć do współdziałania nauczyciela z rodzicami. Konieczny staje się także kontakt ze środowiskiem ucznia, gdyż ma ono ogromny wpływ na zachowanie dziecka. Współdziałanie ze środowiskiem to również wykorzystywanie kontaktów z instytucjami, które mogą pomóc nauczycielowi w pracy wychowawczej. Głównym celem współpracy nauczyciela z rodzinami i środowiskiem dziecka jest ulepszenie pracy wychowawczej i zapewnienie dziecku optymalnej opieki wychowawczej. Dzięki tej współpracy nauczyciel może we właściwy sposób kierować rozwojem dziecka oraz przeciwdziałać ewentualnym zagrożeniom⁴¹.

5.1. Współdziałanie nauczycieli i rodziców

W celu pomyślnej współpracy nauczycieli z rodzicami lub opiekunami uczniów muszą zostać spełnione pewne warunki, które przez M. Łobockiego

---

⁴¹ Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.

zostały nazwane **warunkami pozytywnego współdziałania nauczycieli i rodziców**⁴². Są to:

1. **Prawidłowe relacje rodziców i nauczycieli**, które oparte są na partnerstwie i sprawiają, że każda ze stron czuje się odpowiedzialna za proces wychowania i bierze w nim aktywny udział.
2. **Określone cele wychowania**, które są wspólne dla nauczycieli i rodziców – pozwolą na efektywne, konsekwentne współdziałanie, zazębianie się efektów wychowawczych obu stron.
3. **Pełny przekaz informacji**, który dotyczy obu stron. Strony te powinny sobie wzajemnie przekazywać informacje na temat funkcjonowania ucznia.
4. **Wzajemna pomoc nauczycieli i rodziców**, czyli chęć współdziałania i angażowanie się wzajemne zarówno w sprawy szkolne, jak i domowe.

Pozytywnej współpracy sprzyjają także, określone przez A. Krasowską, zasady wspólnego działania. Jest to pięć scharakteryzowanych poniżej zasad:

- ⊕ **Zasada pozytywnej motywacji** – obie strony życzą sobie współdziałania i dobrowolnie angażują się we współpracę.
- ⊕ **Zasada przepływu informacji** – strony nie zachowują w tajemnicy danych dotyczących ucznia, lecz dzielą się nimi w celu lepszego współdziałania.
- ⊕ **Zasada systematycznej współpracy** (i aktywnej) – kontakty nauczyciela z rodzicami nie mogą być jednorazowe, ale muszą być konsekwentnie powtarzane.
- ⊕ **Zasada jedności oddziaływań** – czyli wspólnych celów i przedsięwzięć na rzecz ucznia, nauczyciele i rodzice działają wspólnie na korzyść ucznia, nie zaś przeciwko sobie.

---

⁴² Ibidem.

- ⊕ **Zasada partnerstwa** – rodzice i nauczyciele uwzględniają wzajemnie swoje racje, szanują siebie, dają sobie prawo do wypowiedzenia opinii na temat ucznia⁴³.

Nauczyciele mogą oczekiwać, że rodzic będzie chętnie uczestniczył w życiu szkoły czy przedszkola, będzie udzielał wszelkiej koniecznej informacji o uczniu (zwłaszcza takiej, która mogłaby pomóc w zdiagnozowaniu problemów i w przeciwdziałaniu im, a także w rozwijaniu zainteresowań i szczególnych zdolności ucznia). Rodzic powinien się zobowiązać do kontaktów z placówką wychowawczą i do wspierania posunięć nauczyciela wobec ucznia. W każdej sytuacji jednak rodzic może wygłosić swoje zdanie na temat edukacji szkolnej ucznia, może wyrazić sprzeciw wobec postanowień nauczyciela – ważne jest, aby wątpliwości zostały rozwiane, a wspólne stanowisko uzgodnione⁴⁴. Współdziałanie dotyczy obu stron, obie strony odnoszą więc korzyści, ale także wiele dają od siebie, mając na uwadze dobro ucznia.

5.1.1. Formy współdziałania nauczycieli z rodzicami/opiekunami prawnymi dziecka/ucznia⁴⁵

Zebrania i konsultacje dla rodziców – na zebraniach, które odbywają się kilka razy w roku, nauczyciele zapoznają się z rodzicami, próbują nawiązać z nimi kontakt. Przedstawiają plan wychowawczy i merytoryczny swojego działania, uzgadniając przy tym wszelkie sprawy organizacyjne, w tym także finansowe. Zebranie z rodzicami to przede wszystkim czas dyskusji na temat bieżących spraw uczniów oraz naglących problemów. Na forum nauczyciele powinni wypowiadać się anonimowo na temat uczniów, dopiero w osobistej

---

⁴³ Krasowska A., *Rywalizacja czy partnerstwo* [w:] „Dyrektor szkoły” 1999, nr 12.

⁴⁴ Greloch W., *Udział rodziców w pracy szkoły*, www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=1096 [data dostępu: 14.10.2010].

⁴⁵ Łobocki M., op. cit. oraz Sienkiewicz-Szyperska I., *Formy współpracy szkoły z rodzicami*, http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_artid=HHEK4AYYRTI375P86HXKI02T&cat_id=325 [data dostępu: 15.10.2010].

rozmowie z konkretnymi rodzicami uściślać informacje dotyczące ich dziecka. Rodzice powinni mieć prawo głosu i prawo współdecydowania.

Oprócz zebrań rodzice mają możliwość konsultacji z nauczycielami. Konsultacje są dobrą formą poznawania sytuacji rodziców i nauczycieli i odbywają się raz w miesiącu. W tym czasie każdy rodzic może indywidualnie porozmawiać z nauczycielem. W osobistym kontakcie łatwiej jest o rozmowę o trudnościach, problemach wychowawczych, o wspólne wypracowanie rozwiązań wielu sytuacji. Podczas konsultacji nauczyciela z rodzicami trudności wychowawcze nie powinny stanowić jedyne go tematu. Spotkania takie powinny także pomóc uczniowi w wyborze dalszych form edukacji. Nie wszyscy rodzice ze względu na swoje wymagania zawodowe mogą spotykać się z nauczycielami w wyznaczonych przez nich terminach, dlatego rodzic powinien mieć możliwość kontaktu z nauczycielem, kiedy uważa to za niezbędne.

Kontakty telefoniczne i internetowe (dziennik internetowy) – rozmowy telefoniczne między nauczycielami i rodzicami są niezwykle ważne. W trakcie takiej rozmowy nauczyciel może poinformować o problemach, zachowaniu ucznia w placówce, poprosić o formę kontaktu osobistego, wizytę w szkole czy przedszkolu, może zapytać o przyczyny nieobecności czy niewłaściwego zachowania ucznia. Rozmowy takie powinny stanowić jednak wstęp do rozmów osobistych, odbywających się w szkole – nie można wychowywać dziecka jedynie za pośrednictwem telefonu. Kontakt telefoniczny może służyć sprawom organizacyjnym i informacyjnym.

Kolejnym sposobem komunikacji nauczycieli z rodzicami są zakładane w wielu szkołach dzienniki internetowe. Pozwalają one na codzienny kontakt rodziców z nauczycielem. W dzienniku tego typu rodzice sprawdzają oceny ucznia, jego frekwencję, odbierają wiadomości od nauczycieli, przekazują informacje, a także umawiają się na kontakt osobisty. Nauczyciele mogą wysyłać wiadomości bezpośrednio do danego rodzica bądź też do wszystkich

rodziców danej klasy, co znacznie ułatwia komunikację. Nauczyciel może też oczywiście przekazywać informacje za pośrednictwem dzienniczka ucznia, lecz dziennik internetowy stanowi o wiele szybszą i bardziej efektywną formę porozumiewania się. Rodzic bez kontaktu ze szkołą w każdej chwili może sprawdzić postępy w nauce swoje dziecka. Należy jednak pamiętać, że współpraca rodziców i nauczycieli nie powinna ograniczać się tylko do sprawdzania ocen swojego dziecka w dzienniku elektronicznym. Najważniejsze są przede wszystkim osobiste spotkania i konsultacje rodziców i nauczycieli.

Komitet rodzicielski, rada rodziców, trójki klasowe – w ramach tych form rodzice podejmują decyzje dotyczące szkoły i szkolnego funkcjonowania dzieci. Warto, aby rodzice byli zapoznani z możliwościami oddziaływania na szkołę, aby chętnie angażowali się w pracę na jej rzecz, posiadali wiedzę, jak faktycznie ulepszyć życie szkolne. Należy aktywnie zachęcać rodziców do udziału w tych formach współpracy, jednocześnie zwiększając ich poczucie sprawstwa w zakresie tego, co dzieje się w szkole czy przedszkolu i co bezpośrednio bądź pośrednio dotyczy ich dzieci.

Wycieczki, „wyjścia w teren”, imprezy odbywające się w klasie – rodzice mogą w tych formach aktywnie współuczestniczyć, pełnić rolę opiekuna podczas wyjścia do kina, na basen, do muzeum, podczas klasowej wycieczki, „zielonej szkoły”. Poznają wtedy lepiej środowisko własnych dzieci, włączają się w proces nauczania. Rodzice mogą także pomóc w przygotowaniu imprez klasowych, uroczystości szkolnych, apeli, włączyć się w opiekę nad szkolną klasą, mogą dzielić się własną wiedzą ze swoich dziedzin zawodowych, mogą prowadzić prelekcje na różne tematy w klasie – jako zaproszeni goście czy w ramach wolontariatu. Szczególnie istotne jest, aby rodzice uczestniczyli w występach i pokazach prac swoich dzieci.

Lekcje „otwarte dla rodziców” – oczywiście zaproszenie wszystkich rodziców na wszystkie lekcje jednocześnie jest niemożliwe. Rodzice powinni

jednak mieć możliwość przyjrzenia się wybranej lekcji (w uzgodnieniu z nauczycielem i dyrektorem), zwłaszcza jeśli jego dziecko sprawia problemy na tych właśnie lekcjach. Czasami rodzice są zapraszani na lekcje pokazowe, integrujące różne dziedziny nauczania, wykorzystujące ciekawe metody nauczania, na przykład dramy, przedstawienia. Warto realizować (poza lekcjami) przedstawienia dla rodziców i wystawiać je na zebraniach – angażuje to dzieci rodziców i nauczycieli, integruje wszystkie strony procesu nauczania, zbliża do siebie i buduje więź.

Ankiety dla rodziców – zadaniem nauczyciela jest dobrze poznać możliwości i potrzeby uczniów. Poznanie nie będzie nigdy pełne bez zorientowania się w sytuacji rodzinnej, społecznej, materialnej uczniów. Nauczyciele mogą rozmawiać z rodzicami o sytuacji ich i ucznia, mogą prosić o poinformowanie, w razie gdyby sytuacja uległa zmianie lub gdyby potrzebna była doraźna pomoc. Jedną z form uzyskania informacji jest ankieta przeznaczona dla rodziców, którą wypełniają rodzice uczniów klasy wychowawczej. Opracowanie takiej ankiety poleca się każdemu nauczycielowi – wychowawcy klasy, aby usprawnić przekaz informacji na temat uczniów. Ankieta może zawierać np. pytania o liczbę osób mieszkających z uczniem, liczbę osób w rodzinie ucznia, funkcjonowanie ucznia w domu rodzinnym, sytuację materialną/społeczną rodziny, dane rodziców, sposób uzyskania z nimi kontaktu w razie problemów z dzieckiem, miejsce pracy rodziców, przebyte choroby ucznia, jego dodatkowe uzdolnienia⁴⁶.

Szkolenia dla nauczycieli i rodziców – rodzice mogą uczestniczyć w specjalnych szkoleniach (organizowanych często w szkole) na temat tego, jak zwiększyć swoje kompetencje wychowawcze, jak współpracować z dziećmi, jak widzieć w nauczycielu przyjaciela, nie wroga, jakie wzmocnienia stosować, aby dzieci chętniej sięgały po naukę. Proces ten nazywamy

---

⁴⁶ Pomysły własne, po konsultacjach z nauczycielami-wychowawcami z ponad trzydziestoletnim stażem pracy w szkołach na różnych szczeblach nauczania.

„pedagogizacją rodziców”. Szkolenia mogą dotyczyć także możliwości dalszej edukacji dzieci. Mogą one być organizowane przez nauczycieli bądź przez specjalnych trenerów (na potrzeby zasygnalizowane przez szkołę). Obecnie powstają „uniwersytety pedagogiczne”⁴⁷, w ramach których rodzice mogą uczestniczyć w wykładach i zajęciach dotyczących szkolnictwa. Szkoła powinna także zadbać o to, aby rodzice dobrze poznali jej ofertę dydaktyczną – można organizować tzw. drzwi otwarte, reklamować ofertę szkoły poprzez plakaty czy ulotki.

Nauczyciele również mogą się kształcić, szczególnie w zakresie odpowiedniej komunikacji z rodzicami, w tym przede wszystkim:

- ⊕ jak nawiązać i podtrzymać kontakt,
- ⊕ jak dbać o spełnienie zasad dobrej współpracy,
- ⊕ jak przekazywać rodzicom informacje,
- ⊕ jak radzić sobie z rodzicami, którzy sprawiają problemy w kontaktach.

Rodzic może wykazywać postawy utrudniające komunikację. Może zachowywać się agresywnie, roszczeniowo, żywić pretensje (uzasadnione lub nieuzasadnione) do nauczyciela, domagać się od niego konkretnego zachowania. Rolą nauczyciela jest zachować spokój, wysłuchać wszelkich argumentów rodzica, przekazać mu swoje stanowisko i uzgodnić – często na zasadzie kompromisu – plan postępowania wobec ucznia. Nauczyciel powinien zachować się asertywnie, wymagać bycia wysłuchanym i uszanowanym.

Zdarzają się także rodzice prezentujący postawę obronną, poddający w wątpliwość opinie nauczycieli, za wszelką cenę broniący swojego zdania. Takiego rodzica trzeba przekonać, że mogą istnieć różne punkty widzenia, można go skonfrontować z innymi nauczycielami oraz dyrektorem szkoły, należy szczegółowo opisać zachowanie ucznia i nie oskarżać rodzica o zaistniały stan rzeczy, tylko wspólnie zastanowić się nad rozwiązaniem

---

⁴⁷ Januszek C., *Współpraca ze środowiskiem rodzinnym uczniów*, www.profesor.pl/publikacja, 7019, Artykuły, Współpraca-ze-srodowiskiem-rodzinnym-uczniow [data dostępu: 18.10.2010].

sytuacji. Rodziców niezorientowanych w sytuacji ucznia należy szczegółowo poinformować o funkcjonowaniu ich dziecka w szkole, zmotywować do pracy z nim, uświadomić konsekwencje sprawowania roli rodzica. Rodziców bezradnych należy wspierać, informować o możliwościach pracy z dzieckiem, korzystania z pomocy szkolnej oraz pomocy różnych instytucji wyspecjalizowanych w profesjonalnym pomaganiu (na przykład poradni psychologiczno-pedagogicznych). Rodzicom należy zapewnić listę placówek, do których mogą się zgłosić w celu uzyskania konkretnej porady.

5.2. Współdziałanie nauczycieli ze środowiskiem

Wychowawca w swojej pracy czasami nie jest w stanie sam uporać się z problemami uczniów i ich rodzin, dlatego też powinien szukać pomocy w środowisku lokalnym. Wsparcia w pracy wychowawczej, opiekuńczej i profilaktycznej dostarczają różnorodne instytucje pozaszkolne. Współpraca ze środowiskiem oznacza także bezpośrednią współpracę z instytucjami lokalnymi w celu rozwiązania problemów uczniów oraz rozwijania ich potencjału, między innymi intelektualnego. Będą to przede wszystkim **poradnie psychologiczno-pedagogiczne** (badające dojrzałość szkolną, intelekt ucznia, jego możliwości szkolne, doradzające w wyborze dalszej edukacji, nastawione na rozwiązywanie problemów ucznia, diagnozujące dysleksję czy zespół nadpobudliwości psychoruchowej – ADHD)⁴⁸.

Znajomość adresów poradni, do których można skierować ucznia, jest bardzo istotna. Kontakt do tych placówek znajduje się w Internecie. Pełen wykaz poradni w Łodzi dostępny jest na stronie: http://bip.uml.lodz.pl/_plik.php?id=6705

---

⁴⁸ Mikołajczyk D., *Program współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-2888-program-wspolpracy-szkoly-ze-srodowiskiem.php> [data dostępu: 20.10.2010].

natomiast wykaz poradni psychologiczno-pedagogicznych w województwie łódzkim znajduje się na stronie: www.wczesnewspomaganie.firr.pl/baza-adresowa/poradnie-psychologiczno-pedagogiczne/woj-lodzkie.html

Oprócz poradni psychologiczno-pedagogicznych nauczyciele mogą współpracować z następującymi instytucjami:

- ⊕ **policja, pogotowie czy straż pożarna** – organizujące pokazy dla dzieci, prelekcje, ćwiczenia związane ze zdrowiem, ratowaniem życia, udzielaniem pierwszej pomocy, bezpieczeństwem, odpowiedzialnością prawną;
- ⊕ **ośrodki pomocy społecznej** – np. miejski ośrodek pomocy społecznej, dom pomocy społecznej, organizujące pomoc dla osób z trudnościami materialnymi; może to być sfinansowanie żywienia dziecka w szkole, sfinansowanie podręczników, wycieczek, wyjść w teren, a także przekazanie pomocy materialnej na opiekę i wychowanie dziecka;
- ⊕ **przedstawiciele władz** – samorząd, rada miejska, sołtys czy prezydent miasta – oferujący dofinansowanie szkoły, uczestniczący w szkolnych imprezach, spotkaniach, szerzący wiedzę na temat pracy urzędów i lokalnych władz;
- ⊕ **biblioteki i domy kultury** – oferujące dostęp do książek i czasopism, do Internetu, organizujący spotkania literackie, teatralne czy muzyczne, spotkania z ludźmi kultury, wydarzenia sportowe, konkursy itp.;
- ⊕ **ośrodki zdrowia** – organizujące profilaktyczne prelekcje i ćwiczenia, a także badania lekarskie;
- ⊕ **kościół** – organizujące spotkania z ludźmi Kościoła, rekolekcje, wystawy;
- ⊕ **inne szkoły czy przedszkola** – organizujące spotkania kulturalne, konkursy, imprezy szkolne.

Współpraca nauczycieli z rodzicami/opiekunami dzieci i środowiskiem lokalnym stanowi wsparcie harmonijnego rozwoju ucznia, zapewnia dziecku lepszą opiekę wychowawczą oraz pozwala urozmaicić nauczanie i spędzanie przez dziecko wolnego czasu przy wykorzystaniu licznych ofert środowiska lokalnego (kulturalnych, zdrowotnych czy sportowych). Dobrze jest, gdy placówki edukacyjne już na poziomie wczesnoszkolnym prowadzą aktywną współpracę z różnymi instytucjami. W dużym stopniu współpraca ta zależy od zaangażowania i inicjatywy nauczycieli.

6. Dyskryminacja w szkole

Każdy nauczyciel jest zobowiązany traktować wszystkich uczniów w jednakowy sposób i nie może dopuszczać do jakichkolwiek form dyskryminacji. Jego zadaniem jest także kształtowanie w uczniach takich postaw, które będą dowodem tolerancji i otwartości. Warto, aby nauczyciel zapoznał uczniów z terminem dyskryminacji, aby dyskutował o jej formach, z jakimi dzieci się spotkały lub o jakich słyszały. W tym celu nauczyciele mogą przeprowadzić zajęcia dotyczące problemu dyskryminacji w Polsce i na świecie, na których dzieciom zostanie wyjaśniony ten problem, przede wszystkim za pomocą różnych gier i zabaw.

W szkole mamy do czynienia z dyskryminacją ze względu m.in. na płeć, wiek, pochodzenie, status materialny i rasę, niepełnosprawność, zarówno fizyczną, jak i intelektualną⁴⁹. Poniżej zostały omówione formy dyskryminacji, z którymi nauczyciel może się spotkać w szkole.

Dyskryminacja ze względu na płeć – chłopcy stosują różne formy dyskryminacji wobec dziewczynek i odwrotnie, nauczyciele faworyzują chłopców na lekcji, używają męskich końcówek rzeczowników czy czasowników, stosują zazwyczaj formę „uczeń” (podczas gdy powinniśmy mówić o „uczniu”, ale także „uczennicy”). W roku szkolnym 2008/2009 w charakterze nauczyciela pracowało 531 105 kobiet, co stanowiło 80,6% tej grupy zawodowej, oraz 127 523 mężczyzn⁵⁰. Mężczyźni często rezygnują z aplikowania do szkół ze względu na zbyt niskie wynagrodzenie finansowe. Z dyskryminacją kobiet w szkole mamy do czynienia także w przypadku piastowania stanowisk dyrektora czy wicedyrektora, na których jest obsadzonych więcej mężczyzn niż kobiet.

Dyskryminacja ze względu na wiek – często zdarza się, że starsi uczniowie stosują przemoc fizyczną i psychiczną wobec uczniów młodszych.

---

⁴⁹Majewska E., Rutkowska E., *Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2008.

⁵⁰Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, *Nauczyciele we wrześniu 2008 roku. Stan i struktura zatrudnienia*, Warszawa 2009.

Dyskryminacja ze względu na wiek może dotyczyć także nauczycieli, zdarza się, że na radach pedagogicznych większe prawo głosu mają starsi nauczyciele, jako bardziej doświadczeni. To działa również w drugą stronę – przy zatrudnianiu bardziej cenieni są młodszy nauczyciele, jako osoby bardziej kreatywne i elastyczne, posiadające mniejsze wymagania finansowe itd. Bywa jednak też tak, że młodzi nauczyciele pozostają bezrobotni, gdyż niektórzy pracodawcy kierują się jedynie stażem pracy przy zatrudnianiu nowych osób. Uważają bowiem, że osoby z większym stażem pracy mają większe doświadczenie w pracy z uczniami.

Dyskryminacja ze względu na pochodzenie, status materialny czy rasę – zdarza się, że uczniowie o innym kolorze skóry czy innej narodowości, a także uczniowie biedniejsi są wyśmiewani, spotykają się z negatywnymi komentarzami, zakłada się, że mogą sprawiać określone trudności wychowawcze, dotyczy to na przykład Romów, ale także Arabów, Rosjan, Białorusinów oraz uczniów pochodzących z rodzin niepełnych czy rodzin zastępczych lub domów dziecka itd. Pracownikom szkoły często trudno jest zrozumieć i zaakceptować tradycje kulturowe osób innej narodowości, a uczniowie innej narodowości mają trudności z przystosowaniem się do obcych dla nich warunków i norm.

Dyskryminacja ze względu na fizyczną lub intelektualną niepełnosprawność – dzieci niepełnosprawne bywają poniżane i wyśmiewane, nie zawsze udziela im się wszelkiej możliwej pomocy. Nie zawsze też zmniejsza się wymagania dla uczniów o obniżonym ilorazie inteligencji. Niekiedy zakłada się, że takie dzieci i tak sobie nie poradzą i nie warto z nimi pracować czy włączać je w aktywność na rzecz szkoły, na przykład w organizację imprez czy zabaw szkolnych. W ten sposób, poprzez izolację, nauczyciele mogą faktycznie zahamować aktywność i rozwój tych uczniów. Dotyczy to również dzieci z różnymi dysfunkcjami, dzieci z zespołem nadpobudliwości ruchowej czy dzieci z dysleksją, dyskalkulią, dysgrafią, dysortografią. Zdarza się także

dyskryminacja niepełnosprawnych fizycznie nauczycieli – dyrektor nie zawsze zapewnia im takie warunki do pracy, jakie są dla nich niezbędne (na przykład nauczyciele pełnią zbyt wiele jak na swoje możliwości dyżurów na przerwach, zbyt wiele godzin przebywają w szkole, muszą się nadmiernie angażować w działalność na rzecz szkoły).

Nauczyciele mogą spotkać się z różnymi formami zachowań dyskryminacyjnych w szkole. Są to na przykład⁵¹:

- ⊕ negatywne opinie, komentarze na temat pewnych osób i cech, wyśmiewanie, upokarzanie tych osób;
- ⊕ przemoc fizyczna uczniów wobec uczniów dyskryminowanych;
- ⊕ niewłaściwe komunikaty ze strony nauczycieli – w formie werbalnej i niewerbalnej, czasem wystarczy gest czy spojrzenie, by kogoś upokorzyć;
- ⊕ niezatrudnianie nauczycieli ze względu na pewne ich cechy;
- ⊕ niesprawiedliwe ocenianie przez nauczycieli;
- ⊕ selekcja uczniów do pewnych wydarzeń w szkole (impresz szkolnych, klasowych wyjść, wycieczek, wystaw, konkursów);
- ⊕ mobbing i molestowanie seksualne;
- ⊕ selekcja nauczycieli do organizowania pewnych wydarzeń w szkole;
- ⊕ niewłaściwe ocenianie nauczycieli przez dyrektorów;
- ⊕ przemoc psychiczna wobec nauczycieli.

Za dyskryminację odpowiadają, w dużym stopniu, niewłaściwe przekonania na temat różnych osób, czyli **stereotypy i uprzedzenia**. Warto w tym miejscu podkreślić, że uprzedzenia bardzo często wychodzą na jaw nie tylko dzięki komunikacji werbalnej, przejawiają się one bowiem nie tylko w słowach i komentarzach.

---

⁵¹ Por. Bojarska K., *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji* [w:] *Przeciwdziałaj dyskryminacji. Jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne. Podręcznik działań w społecznościach lokalnych*, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Stowarzyszenie Otwarte Forum, Warszawa 2009.

Stereotyp (z greckiego *stereós* – stanowiący bryłę, stężały

+ *typos* – odbicie, obraz)⁵²

– funkcjonujący w świadomości społeczeństwa uproszczony, skrótowy i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości, odnoszący się do grup społecznych, osób, sytuacji, instytucji, utrwalony wielokrotnym powtarzaniem.

Uprzedzenie⁵³

– rodzaj postawy polegającej na odrzucaniu czegoś lub kogoś bez racjonalnych przesłanek.

Na koniec warto udzielić konkretnych wskazówek, jak nauczyciel powinien pracować na lekcjach z uczniami, by nie dyskryminować nikogo w jakikolwiek sposób. Nauczyciel musi zwrócić przede wszystkim uwagę na⁵⁴:

- ⊕ informowanie uczniów o ich prawach, zapisanych w aktach prawnych oraz statucie szkoły;
- ⊕ włączanie wszystkich uczniów w aktywność na rzecz klasy i szkoły;
- ⊕ nakłanianie uczniów do szukania podobieństw między sobą, nie różnic;
- ⊕ kształcenie dzieci i młodzieży w duchu tolerancji i otwartości;
- ⊕ wzmacnianie postawy otwartej poprzez różnorakie zajęcia, na przykład ćwiczenia integracyjne, zajęcia dotyczące innych religii, kultur, krajów;
- ⊕ integrowanie uczniów na lekcjach;
- ⊕ nieużywanie dyskryminujących komunikatów w stosunku do nikogo;

---

⁵² Strelau, J., *Psychologia – podręcznik akademicki*, Gdańsk 2007.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Majewska E., Rutkowska E., op. cit.

- ⊕ czuwanie nad rozwojem wszystkich uczniów, także tych mniej zdolnych;
- ⊕ szerzenie wiedzy wśród uczniów na temat mniejszości narodowych czy religijnych;
- ⊕ ocenianie wiedzy i umiejętności uczniów, nie ich cech osobowych czy statusu materialnego;
- ⊕ szerzenie wśród uczniów wiedzy na temat tolerancji, ale także na temat przejawów dyskryminacji;
- ⊕ nakłanianie uczniów do szukania pozytywnych cech u drugiego człowieka;
- ⊕ reagowanie na wszelkie formy dyskryminacji w placówce edukacyjnej.

Podsumowanie

Warsztat pt. *Zawód nauczyciel, zawód – wychowawca. Wsparcie kompetencji kluczowych* miał za zadanie zapoznać uczestników z dynamiką pracy grupy, fazami procesu grupowego, rolami grupowymi, w jakie mogą wchodzić uczniowie na lekcji. Cel warsztatu to także przekonanie przyszłych nauczycieli, że warto gruntownie poznać aktywność ucznia w szkole i poza nią, stąd materiały zawierają informacje pomocne w diagnozie psychospołecznego funkcjonowania ucznia. W opracowaniu umieszczone są wskazówki, jak efektywnie współdziałać z rodzinami uczniów i środowiskiem lokalnym, a także jak kształcić dzieci i młodzieży w postawie otwartej, przeciwdziałającej dyskryminacji.

Uzupełnieniem treści przedstawionych w materiałach szkoleniowych będzie część dydaktyczna, w której uczestnicy warsztatów w praktycznych zadaniach, ćwiczeniach, grach będą mogli trenować konkretne umiejętności z zakresu tematyki kursu. W wielu przypadkach zaproponowane zadania będą oni mogli następnie zaadaptować do pracy z uczniami w przedszkolu i szkole podstawowej podczas odbywania praktyk pedagogicznych bądź już w trakcie swojej pracy zawodowej.

Mamy nadzieję, że studenci uznają niniejsze materiały za pomocne w przygotowaniu się do odbycia praktyk pedagogicznych.

Bibliografia

---

1. Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i Spółka, Poznań 1997.
2. Bednarska M., *Feminizacja zawodu* [w:] „Edukacja i dialog” 2009, nr 2.
3. Belbin R.M., *Twoja rola w zespole*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
4. Białyszewski H., *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, PWN, Warszawa 1983.
5. Bogdanowicz M., *Uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, „Psychologia Wychowawcza”, Nr 3 (1995), s. 216-217.
6. Boguszewska E., *Współpraca z rodzicami*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
7. Bojarska K., *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji* [w:] *Przeciwdziałaj dyskryminacji. Jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne. Podręcznik działań w społecznościach lokalnych*, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Stowarzyszenie Otwarte Forum, Warszawa 2009.
8. Braun-Gałkowska M., *Poznawanie systemu rodzinnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
9. Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, *Nauczyciele we wrześniu 2008 roku. Stan i struktura zatrudnienia*, Warszawa 2009.
10. Eicher J., *Sztuka komunikowania się*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 1995.
11. Hartley M., *Asertywność – sztuka umiejętnej stanowczości*, Wydawnictwo JK, Łódź 2006.
12. Janowski A., *Poznawanie uczniów. Zdobywanie informacji w pracy wychowawczej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.
13. Jarosz E., *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.

14. Jelińska M., *Style przywiązania a rozwój osobowy dzieci i młodzieży – szanse i zagrożenia* [w:] *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Jankowska M., Ryś M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.
15. Kącki M., *Cyganie w wielkim mieście* [w:] „Wysokie Obcasy”, dodatek do „Gazety Wyborczej” z dnia 28.06.2010.
16. Krasowska A., *Rywalizacja czy partnerstwo* [w:] „Dyrektor szkoły” 1999, nr 12.
17. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
18. Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
19. Majewska E., Rutkowska E., *Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2008.
20. Markowski M., *Nauczycielka IX LO: Jestem lesbijką i już nie uczę* [w:] „Gazeta Wyborcza” z dnia 4.09.2010.
21. Marynowicz-Hetka E., Piekarski J., *Rodzina i instytucje socjalno-wychowawcze*, Centrum Porozumienie bez przemocy, 1991.
22. McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
23. Mendel M., *Nauczyciele jako sprzymierzeńcy*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2007.
24. Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1987.
25. Okoń W., *Wszystko o wychowaniu*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999.
26. Putkiewicz E., *Rodzice a nauczyciele – porozumienie czy konflikt* [w:] *Nauczyciele wobec reformy edukacji. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.

27. Pytlarczyk J., *Diagnoza rozwoju dziecka podstawą planowania procesu edukacyjnego w przedszkolu i szkole*, Warszawa 2007.
28. Rogala S., *Partnerstwo rodziców i nauczycieli*, PWN, Warszawa 1989.
29. Strelau. J., *Psychologia – podręcznik akademicki*, GWP, Gdańsk 2007.
30. Schneider-Corey M., Corey G., *Groups: process and practice*, Books/Cole, 1987.
31. Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.
32. Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1995.
33. Zaborowski Z., *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, PWN, Warszawa 1964.
34. Ziemiński S., *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

Źródła internetowe

1. *Abc edukacja wczesnoszkolna*,
http://abc-nauczanie-zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm
2. Greloch W., *Udział rodziców w pracy szkoły*,
www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=1096
3. Januszek C., *Współpraca ze środowiskiem rodzinnym uczniów*,
www.profesor.pl/publikacja,7019,Artykuly,Wspolpraca-ze-srodowiskiem-rodzinnym-uczniow
4. Mendel M., *Jak organizować współpracę szkoły z rodzicami i środowiskiem? Ujęcie w perspektywie amerykańskiej*,
www.ceo.org.pl/portals/bazadoc?docId=42073
5. Mikołajczyk D., *Program współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*,
www.edukacja.edux.pl/p-2888-program-wspolpracy-szkoly-ze-srodowiskiem.php

6. Sienkiewicz-Szyperska I., *Formy współpracy szkoły z rodzicami*,
http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_artid=HHEK4AYRTI375P86HXKI02T&cat_id=325
7. Słowik A., *Jak usprawnić pracę w grupach*,
http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=5342D3020201R8055BX67PM0&cat_id=254
8. Stawska D., *Edukacja wczesnoszkolna jako zintegrowana całość*,
http://abc-nauczanie-zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm
9. Szulc A., *Klasa jako grupa społeczna*,
www.zs3z.pl/images/stories/publikacje/klasa.pdf
10. Świącicki D., *Wyznaczniki statusu społecznego dziecka w grupie rówieśniczej*, www.profesor.pl/publikacja,5967,Artykuly,Wyznaczniki-statusu-spoecznego-dziecka-w-grupie-rowiesniczej
11. Wysocka E., *Zagrożenia społeczne w szkole – wymiar, diagnoza i przeciwdziałanie. Perspektywa teoretyczno-pragmatyczna*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2004,
<http://konferencja.21.edu.pl/publikacje/4/2/94.pdf>
12. Zabrzaska R., *Wykorzystanie technik socjometrycznych w poznawaniu stosunków interpersonalnych*,
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:goQ9_rZ4KkQJ:www.eduforum.pl/modules.php
13. Wykaz poradni psychologiczno-pedagogicznych
http://bip.uml.lodz.pl/_plik.php?id=6705 oraz
www.wczesnewspomaganie.firr.pl/baza-adresowa/poradnie-psychologiczno-pedagogiczne/woj-lodzkie.html

Człowiek – najlepsza inwestycja

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

**MATERIAŁY WSPÓŁFINANSOWANE ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ W RAMACH
EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO**